T.C.
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN HAKLARI ANABİLİM DALI

KENT YAŞAMINDA BARINMA HAKKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

VERDA KÖRFECİ
15128116

Danışman Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Betül ÇOTUKSÖKEN

İstanbul, Aralık 2017

ÖZET

KENT YAŞAMINDA BARINMA HAKKI

İnsan tarihsel bir varlıktır. İnsan hakları kavramı, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu çalışmada, insan hakları kavramı ve konut hakkı, insanın değerinin bilgisi ve sosyal devletle olan ilişkisinin ışığında ele alınacaktır. Bu çalışmanın sonunda, konut hakkı ve yurttaş hakları arasında güçlü bir ilişki olduğu da gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları kavramı, insanın değeri, barınma hakkı, sosyal devlet, kentli hakları

ABSTRACT

RIGHTS TO HOUSING

The human being is a historical entity. The concept of human rights is as old as the history of human being. In this study, the concept of human rights and right to housing will be handled in the light of the knowledge of the value of human, and relation to the social state. At the end of this study, it will be also shown that there is a strong relationship between the right to housing and the urban rights.

Keywords: The concept of human rights, the value of human, rights to housing, social state, urban rights.

ÖNSÖZ

Değerli tez danışmanım hocam Prof. Dr. Betül ÇOTUKSÖKEN'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Verda KÖRFECİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER iv

EKLER LİSTESİ v

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM: FELSEFİ ANTROPOLOJİ AÇISINDAN İNSAN VE İNSANIN DEĞERİ 6

1.1 İnsanın Değerine İlişkin Görüşler 6

1.2 Aydınlanma Felsefesi ve İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi 22

İKİNCİ BÖLÜM: SOSYAL DEVLET İLKESİ VE BARINMA HAKKI 39

2.1 Barınma Hakkı ve Ekonomik Haklarla İlişkisi 39

2.2 Kentleşme ve Kentli Hakları 49

3. SONUÇ 61

4. EKLER 65

Ek 1: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 65

5. KAYNAKLAR 73

ÖZGEÇMİŞ 78

EKLER LİSTESİ

Ek 1: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

GİRİŞ

İnsan hakları kavramı felsefi temellere dayandırılarak açıklandığında, bizi "insanın değeri"nin bilgisine ulaştırır. "İnsanın değeri"nin bilgisi, insanın nasıl bir varlık olduğunu, onu diğer canlılardan ayıran özelliklerinin neler olduğunu felsefi antropolojinin "insan" kavrayışı üzerinden yapar. *"Felsefi antropoloji, insanın somut varlık bütününden yola çıkarak bu varlık bütününde temelini bulan varlık koşullarından, fenomenlerinden hareket eder"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 11).

Fenomenler, insanın varlık koşullarıdır ve her bir varlık koşulu "insanın değeri"dir. "İnsanın değeri" derken anlatılmak isteneni Kuçuradi şöyle açıklamaktadır;

> "insanın değeri" derken bundan insanın diğer canlılar arasında ki özel yerini anlıyorum. İnsana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür. Onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır (...) İşte bu özellikler ya da olanaklar "insanın değeri"ni ya da "Onur"unu oluşturur (Kuçuradi, 2011a, s. 2).

İnsan varlık olanaklarını gerçekleştirebileceği koşulların olmaması durumunda, varlık olanaklarını gerçekleştiremez ve kendi değerini varlıktaki yerini koruyamaz. İnsanın, varlıktaki yerini koruyabilmesi için birtakım haklara ihtiyacı vardır. Hak(lar), insanın varlıksal olanaklarını gerçekleştirebilmesidir. Bir ihtiyacın hak olabilmesi için sözü geçen ihtiyacın insanın varlık koşullarıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

"İnsanın değeri" aynı zamanda insanın onurudur. İnsan onuru kavramı insanın yapısına ilişkin bilgiden oluşur. Kuçuradi'ye göre, *"insan hakları insan onuruyla, yani tür olarak insanın bazı yapısal olanaklarının değerinin bilgisiyle ilgilidir. Bu bilgi de, insan hakları normlarının üretiminde büyük ölçütleri oluşturur"* (Kuçuradi, 2011a, s. 75). İnsan hakları böyle normlar oldukları için, evrensel ve etik normlardır. Ayrıca eğer insan onuru kültürden kültüre farklılık gösterseydi, insanların onur bakımından eşit olduğunu söylemek mümkün

olamazdı. İnsan hakları, "insanın değeri"nin bilgisinden türetilir ve tek tek insan hakları, insan onurunun pratikteki gerektirdikleridir. Bu ne demektir? *"bütün kişilerden insanın değerini -evrendeki yerini- koruyan bir muameleyi diğer bütün kişilere göstermelerini talep eder"* (Kuçuradi, 2011a, s. 73). Anlatılmak istenen şudur: İnsanlar insan oldukları için, belirli özellikler ve olanaklar taşıyan bir türün üyeleri oldukları için birtakım haklara sahiptirler. Bu noktada kişilere muamele ilkeleri olarak insan haklarına bakıldığında görülen;

> her kişiyle ilgilerinde bu haklar birbirine bağlı olmakla ve bir bütün oluşturmakla birlikte, talepler olarak bazı önemli farklar gösterirler: Bu taleplerden bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgilidir; başka bir kısmı ise, bu olanakların geliştirilmesi için genel olarak gerekli görülen ön koşullarla ilgilidir (Kuçuradi, 2011a, s. 78).

Birinci türden insan haklarına, kişinin güvenliğine ilişkin talepler yani temel hak ve özgürlükler denilirken, ikinci türden insan hakları ise insanın olanaklarını korumanın ön koşullarına ilişkin taleplerdir. Bunlar sağlık, çalışma, eğitim, barınma vb. haklardır. Birinci türden taleplere temel hak ve özgürlükler, denilirken, ikinci türden taleplere ise insanın olanaklarını korumanın ön koşullarına ilişkin talepler denir. Birinci türden talepler yani temel hak ve özgürlükler, doğrudan doğruya insanın varlığıyla ilgilidir. Bunlar hiç kimsenin tutsak ya da köle durumunda tutulmaması, hiç kimseye işkence yapılmaması ve hiç kimseye insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele edilmemesine ilişkin taleplerdir. Aynı zamanda düşünce ve kanaat özgürlüğü denen haklar da bu hakların içindedir. İkinci grup temel haklara bakıldığında *"Bütün insanların eşit olduğu, her kişinin insan olarak sahip olduğu yani tanınmaları söz konusu olmayan, ancak gerektirdiklerinin yerine getirilmesi söz konusu olan haklardır"* (Kuçuradi, 2011a, s. 79). Bunlar her kişiye insan olarak olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin taleplerdir. Barınma hakkı da bu tür haklardandır. Bu hakların korunması ise doğrudan doğruya kişilere bağlı değildir. O ülkede yapılan hukuksal düzenlemelere ve alınan siyasi kararlara bağlıdır. *"Bu haklar ancak dolaylı olarak, devletin kişilere tanıdığı haklar — sosyal, ekonomik, siyasal haklar— kamu kuruluşları aracılığıyla korunabilirler. Yurttaşlara çizilen sınırlar olan bu haklar, ülkelere göre, sınırları farklı çizebilecek haklardır"* (Kuçuradi, 2011a, s. 80).

İnsanın varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan ilk hak yaşam hakkıdır; ancak barınma, insanın varlığını devam ettirebilmesinin ön koşuludur. İnsan avcı-toplayıcı yaşam sürdüğü dönemde bu ihtiyacını mağaralarda giderirken neolitik dönemde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, yerleşilen bölgenin coğrafi koşullarına uygun malzemelerle evler-barınaklar yapılmıştır.

İnsanın eyleyen bir varlık olması ve bu yapıp-etmelerinin zamana yayılan bir süreklilik göstermesi ona kentleri kurdurur. Kentlerin kurulmasıyla beraber insanlık tarihinde büyük bir evrimleşme süreci başlar. İlk kentler MÖ 8000 - 7000 yılları arasında Mezopotamya'da Babil, Sümer, Ur. Mısır'da ise Nil üzerinde Memphis ve Thebes'te kurulur. Kentlerin kurulmasıyla beraber toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın da değiştiği ve iç içe geçtiği görülür. Köy ve kasaba yaşamında üretim toprağa bağlıyken kentlerin kurulması ve kentleşmeyle birlikte ekonomik ilişkiler yeni bir boyut kazanır. İnsanın kent yaşamına geçmesi aynı zamanda uygarlığın da başlangıcı sayılır. Kent, tarihsel sürece pek çok yeni öğe getirir. İnsanlık burada tarımsal olmayan iş gücü ile yeni bir yaşam biçimine geçer. Ticaret ve zanaat gibi yeni mesleklerle ekonominin yönü değişir. Neolitik dönemde mağara duvarlarına çizilen çizgiler, kentleşmeyle birlikte mimari çizimlere; mağara duvarlarına yapılan resimler ise sanata dönüşür. Değişimler sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen yeni bir kültürü oluşturur bu da kent kültürüdür. İnsan "değerler" yaratmaya başlar. Değerler, insanın tarihe getirdiği başarılarıdır. Bilim, sanat, felsefe, hukuk, teknik ve kültürlerdir. Kuçuradi'ye göre; *"Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir; varlık şartlarının ürünü olan fenomenleridir"* (Kuçuradi, 2013a, s. 40). İnsan hangi çağda ve nerede yaşarsa yaşasın varlık olanaklarının koşullarını yaratmak için yapıp etmelerine devam eder, bu yapıp etmelerin sonucunda kentler kent devletine dönüşür *"bunda insanın disharmonik bir yapıda olması, güven içinde ve toplumla beraber hayatını devam ettirmesine duyulan istek de söz konusudur"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 11).

İlk kent devletleri Yunan Coğrafyasının parçalı yapısında kendini gösterir. Yunan kent devletlerinde ilk defa felsefenin merkezine insan yerleşir. Sokrates ve Sofistlerle birlikte felsefenin ilgisi insana yönelir ve artık insan felsefenin merkezindedir. Sokrates'in öğrencisi olan Platon devletin nasıl bir kurum olması

gerektiğini ortaya koyarken, Aristoteles devletin temel amacının yurttaşlarına erdemli bir hayat için gereken koşulların yaratılmasını sağlamak olduğunu ileri sürer. Her iki filozof da "insanın değeri"ni insanın erdemli olmasıyla açıklamaya çalışırlar.

Ortaçağda ise kent devletleri yerini büyük devletlere ve imparatorluklara bırakır. Bu dönemde de filozoflar için insan hâlâ önemli bir değerdir; ancak özellikle Avrupa'da Hıristiyanlık inancı hayatın her yerindedir. Ortaçağdaki kent yapısına bakıldığında ise üretimin toprağa bağlı olduğu ancak deniz yoluyla gelişen bir ticaret ekonomisinin hızla kent yaşamını etkilediği görülür. Ortaçağda ekonomik alandaki bu gelişme düşünce dünyasını da etkiler ve Rönesansın oluşumunu tetikler. Rönesans öncesinde Avrupalılar yüzyıllarca Hıristiyanlığın doğmaları arasında kendilerini, kendi varlıklarını yitirmiştir. Rönesansla birlikte insan kendine döner ve yaşama hakkı olan değerli bir varlık olduğunu anlar. *"Rönesansın ilk kıvılcımları Ortaçağ'ın külleri arasında parlamıştır da diyebiliriz"* (Timuçin, 1992, s. 261). Dante, Montaigne, Shakespeare, Bacon, Boccaccio, Cervantes gibi önemli düşünce insanları doğrudan doğruya insandan söz etmeye başlar. Da Vinci, Giotto, Raffaello, Donatello, Michalengo resim, heykel ve mimaride insanı kutsayarak yüceltir. Böylece Rönesans özelde Avrupa, genelde insanlık için yeniden uyanışın adı olur. Bu yanıyla Rönesans, Aydınlanma Dönemine zemin hazırlar. *"Aydınlanma felsefesinde ise evrensel ölçekte geçerli bir bilim ve kültür yaratma özlemi vardır"* (Aydın, 2015, s. 172). Bu dönemin en önemli konuları eşitlik, özgürlük, liberal yönetim, laiklik ve insan hakları düşüncesidir.

İnsan hakları düşüncesi J. J. Rousseau'yla tarih sahnesine çıkmaya başlar. Modern kentleşmenin temelinde de aydınlanma felsefesinin etkileri yer almaktadır. Ancak Avrupa'da ve dünyada modern kentleşme 1848 Sanayi Devriminden sonra kendini gösterir. Modern kentleşmeyle birlikte ekonomik sorunlar ve insan haklarıyla ilgili sorunlar, kentlerin en büyük sorunu haline gelir. Kentlerdeki ekonomik sorunlar kelebek etkisi yaratarak, insanın temel ihtiyaçlarının bile karşılanamadığı durumların ortaya çıkmasına neden olur. Bu sorunlardan biri de barınma sorunudur. İnsan varlığının ön koşullarından biri olan barınma hakkı ancak güçlendirilmiş sosyal devlet ilkesiyle sorun olmaktan

çıkabilir. Sosyal devlet ilkesini benimsemiş olan ülkeler, yurttaşlarına çalışma hakkı, çalışma özgürlüğü ve çalışma ödevini sağlayacak koşulların oluşturulması görevini de kabul eder. Sosyal devlette çalışma hakkı, kişilerin sahip olduğu ekonomik ve sosyal haklardan biridir.

I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra insanlığın edindiği acı tecrübeyle, insanın korunması gereken bir değer olduğu ve birtakım haklara sahip olduğu anlaşılır. II. Dünya Savaşından sonra 10 Aralık 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilir. Bildirgenin 25. maddesinde barınmanın bir hak olduğu ve diğer haklarla ilişkisi üzerinde durulur. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 25. maddesinde şu ifadeye yer verilir:

> Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarını sağlama hakkı vardır. Bu hak, beslenme, giyim, barınma, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948, s. 1).

Burada barınmanın, insanın güvenlik haklarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. 16 Aralık 1966'da kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmenin 11. maddesine bakıldığında da barınmanın, insanın yaşamasının önkoşulu olarak görüldüğü ve temel bir hak olduğu ifade edilmiştir. 17-19 Mayıs 1992'de Avrupa Konseyi'nin kabul ettiği Avrupa Kentsel Şartı ise barınma hakkını, kent yaşamındaki diğer birçok hakla ilişkilendirmiş ve bunlara da kentli hakları demiştir. Çalışmanın sonraki bölümlerinde Türkiye'de barınma hakkının korunması ve geliştirilmesi bağlamında kentlerde ne türden sorunların söz konusu olduğu ve sözü geçen hakkın sosyal devlet anlayışıyla olan ilgisi üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: FELSEFİ ANTROPOLOJİ AÇISINDAN İNSAN VE İNSANIN DEĞERİ

Bu bölümde insanın tarihsel bir varlık olduğu gözönünde bulundurularak değer temelli insan hakları kavramının gelişmesine katkı sağlamış olan filozofların fikirlerine yer verilmeye çalışılacak ve bu filozofların felsefi antropolojiyle olan dolaylı ilişkileri üzerinde durulacaktır.

1.1 İnsanın Değerine İlişkin Görüşler

İnsan hakları düşüncesi yeni bir düşünce olmayıp, düşünce tarihi boyunca adım adım önemi fark edilen, ancak 1789 Fransız İhtilali'yle etkisini göstermeye başlayan, insanın tarihe getirdiği fikirlerden ve başarılarından biridir. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra insan haklarını gözardı etmenin ağır bedellere neden olduğu farkedilerek 10 Aralık 1948 yılında insan hakları için ilk belge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hazırlanır. Bildirgenin hazırlanma amacı şöyle açıklanır:

> İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilemez haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğunu, insan haklarını göz ardı etmenin hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığını ve insanın korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünyanın ortaya çıkmasının sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiş bulunduğunu, insanlığın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak başkaldırmak zorunda kalmaması için insan haklarının hukukun egemenliğiyle korunmasının önemli olduğudur (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, s. 1).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi için şu söylenebilir: *"İnsanı; aklını kamusal olarak kullanmaya çağıran Aydınlanmacı düşünme biçimi ya da düşünüş, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'yle, insan türünün çoğunlukla savaşla deneyimlediği dünyayı barışla deneyimlenebilen / deneyimlenebilecek olan bir*

dünya haline getirmenin gerekli koşullarını içeren nesnel yazılı kültür bağlamının oluşturulmasını bir ölçüde de olsa sağlamıştır" (Çotuksöken, 2012, s. 102). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden de anlaşıldığı gibi; insan hakları düşüncesi, insanı kendinden ve türdeşinden korumasından doğmuştur. *"İnsan haklarının evrenselliğinin bu şekilde tanınması insanın onuruna zarar veren ve önemini azaltan belirli koşullara karşı uzun ve zahmetli mücadelesinin sonucudur."* (Cha, 2004, s. 367). Bu bağlamda insan hakları kavramını "insanın değeri"ne ilişkin bilgiyle anlamak ve anlatmak insan onuru ve haklar konusunda yeni bir bilincin oluşmasını amaçlamaktır.

İnsan hakları kavramına, felsefi antropolojinin ontolojik temellere dayandırdığı 'İnsan' anlayışıyla bakıldığında, bu kavramın temelini "insanın değeri"ne ilişkin bilgiden aldığı görülür.

"İnsan hakları kavramı neden felsefi antropolojiyi dayanak olarak seçmiştir?" sorusuna verilecek cevap, felsefi antropolojinin insanın somut varlık bütününden ve biyopsişik yapısından yola çıkarak, insanın yalnızca biyolojik bir varlık olmadığını, insanın bir bütün olduğunu ve ancak bu bütünü anlayabilmenin onun varlık olanaklarıyla, fenomenleriyle açıklanabileceği çerçevesinde cevabını bulur. İnsandaki bu fenomenler;

> insanın bilen, yapıp-eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, tarihsel olan, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlık olduğunu gösterir (Mengüşoğlu, 1988, s. 13).

Felsefi antropoloji bütün bu fenomenlere insanın varlık koşulları adını vermektedir. İnsanda bu fenomenler olmasaydı, insanın yeteneğinden ve tarihteki başarılarından söz etmek mümkün olmayacaktı. *"Bütün bu insan yetenekleri temelini, insanın biyopsişik varlık yapısında bulur"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 14).

İnsanın biyopsişik bir varlık olması kendisinin bir başarısı değildir. Bu özellik insana doğa tarafından verilmiştir. İnsan biyopsişik varlığını değiştiremez, insandaki tüm yetenekler biyopsişik yapıda temelini bulur. Bilgiyi meydana getiren yeteneklerin niteliği ile biyopsişik varlık arasında ciddi bir bağ söz konusudur. Ayrıca *"insan "disharmonik bir yapıya sahiptir." İnsanın*

"disharmonik" yapısında karşıtlığın çekirdeği bulunmaktadır" (Mengüşoğlu, 1988, s. 13). İnsandaki bu karşıtlık insanın ilerlemesini sağlayan önemli bir özelliğidir. İnsanda bu karşıtlık, disharmonik yapı olmasaydı, insan haklarını korumayı istemek de mümkün olmayacaktı. Görülmektedir ki *"(...) ontoloji insanı, düşünme ve dil yetilerini kullanan, sadece 'animal vitale' olmayan, aynı zamanda 'animal rationale' olarak dış dünyayı kendi dünyası kılan bir varlık olarak görür"* (Çotuksöken, 2012b, s. 74). Felsefi Antropoloji insanı bir olanaklar varlığı olarak, açık varlık olarak görür. İnsanın dışdünya ile kendisi arasında sıkı bir ilişkisi olduğunu belirtir. İnsanın olanaklar varlığı olması, insanın yaptıklarıyla tarihsel, yaşamıyla toplumsal ve ortaya koyduklarıyla da kültürel bir varlık olduğunu gösterir. İnsan tüm bunları varlık olanaklarıyla gerçekleştirir. Bu durumda insan *"tarihsel, toplumsal, kültürel bir varlıktır"* (Çotuksöken, 2012b, s. 55).

İnsandaki her bir varlık olanağı "insanın değeri"dir. İnsandaki bu varlık olanakları, onu diğer canlılardan ayıran özellikleridir; Kuçuradi bunu şöyle açıklar, *"İnsanın "değeri" derken, bundan insanın diğer canlılar arasındaki özel yerini anlıyorum, insana bu özel yeri sağlayan, onun özelliklerinin bütünüdür. Onu diğer canlılardan ayıran olanaklarıdır"* (Kuçuradi, 2009a, s. 73).

İnsandaki bu olanaklar, tarih boyunca insanın meydana getirdiği başarılarıdır. İnsanın meydana getirdiği ürünleridir. İnsan hakları kavramı ancak antropolojik temellere dayandırılarak anlaşılırsa, insanın neden birtakım haklara sahip olduğu daha iyi görülecektir. Çünkü *"evrenselin ölçütünü antropolojik bakış açısı verir. İnsanı bir olanaklar varlığı olarak, açık bir varlık olarak görmek ve hiçbir zaman insanı araç olarak kullanmamak, amaç olarak almak"* (Çotuksöken, 2012b, s. 75). düşüncesini ileri sürer.

Düşünce tarihine bakıldığında, düşünürler için "insan" en önemli konu olmuştur. İnsana dair elde edilen bilgiler günümüze kadar aktarılarak ve edinilen bilgilerin üstüne yeni bilgiler konularak insanı, yani bizi aydınlatmıştır. İnsanın en büyük yeteneklerinden biri bilgiyi üretme, onu taşıyabilme ve aktarabilme gücüdür. İnsanın öyle bir yeteneği olmasaydı, onun tarihteki başarılarından söz etmemiz mümkün olmayacaktı.

Başarıların kuşaktan kuşağa aktarılması fenomeni, insanın tarihselliğidir. Tarih bilinci, insan başarılarının bir amaca yönelmesinde çok önemli rol oynar. *"Geçmiş, insana şekil kazandıran başarıların 'yerini' bulduğu bir zaman süresidir. Başarının hem saklanması, hem de elde edilen bilginin, deneyimlerin gelecekteki kuşakları etkilemesi, insanın dün hakkındaki bilgisine, tarih bilincine dayanır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 47).

Tarihsel bir varlık olan insanın nasıl bir "değer" olduğuna bakmak gerekir. İnsan uzun tarihsel bir yolculuktan sonra hem "değer" hem de "değerlerin" taşıyıcısı olduğu bilgisini ediniyor. İnsanın protohistorik dönemde doğa karşısında çok aciz olduğu, avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdürdüğü, sürüler halinde yaşadığı bilgisi söz konusudur. Mezolitik dönemde, insan mağaralarda ve ağaç kovuklarında yaşarken ilkel bir toplumsallaşmanın olduğu görülmektedir. İnsanın ilkel de olsa ilk toplumsallaşması bu dönemle başlar. M.Ö. 8000-7000 yılları arasında Neolitik döneme geçilmesi, insanın tarihi açısından büyük bir değişimin de başlangıcı olur. Yerleşik hayata geçilmesi, doğaya karşı aciz ve güçsüz olan insan için ilk büyük başarıdır. *"İnsanın başarıları ona hazır olarak verilmemiştir. İnsan bu başarılarını elde etmek için çok büyük zahmetlere katlanmıştır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 143). Yapıp-eden bir varlık olan insanın belki de en önemli eylemi toprağı ekip-biçmek ve yabani hayvanları evcilleştirmektir. Bu dönemde çoktanrılı bir dini anlayışın olduğu görülür. Antropolojiye göre din bir tür bilgi ve inanmak da bir insan fenomenidir: *"Din inanmaya dayanan bir bilgidir"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 91).

İnsan hayatı kesintiye uğramayan eylemler zinciridir. İnsanın yapıp etmeleri onun tarihselliğini oluşturur. İnsanın yapıp-etmeleri istek, devamlılık ve azim gerektirmektedir. İnsanın başarıları yerleşik düzende ancak süreklilik kazanır. Bu nedenle kent düzeniyle insanın başarılarının devamı arasında sıkı bir ilişki vardır. İlk kentler M.Ö. 8500 - M.Ö. 3000 Mezopotamya, Mısır, Çin ve Hindistan'da kurulur. Kentlerin kurulmasıyla birlikte toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın da değiştiği ve iç içe geçtiği görülür. Köy ve kasaba yaşamında üretim toprağa bağlıyken, kentlerin kurulması ve kentleşmeyle birlikte ekonomik ve toplumsal ilişkiler yeni bir boyut kazanır. Her dönem beraberinde sorunlarıyla gelir ve bu sorunların neredeyse tamamı insan sorunlarıdır. İnsanın sorunlarıyla, insanın gücü

ve güçsüzlüğü arasında büyük bir ilişki vardır. İnsan güçsüzlüğünü toplumsallıkla aşmaya çalışır örneğin, *"Aristoteles insanı, bir zoon politikon olarak belirler, Aristoteles'in (...) gördüğü şey insanın zorunlu toplumsallığıydı ve toplumsallığı gerektiren güçsüzlüğüydü"* (Timuçin, 1992, s. 11). İnsanın bu güçsüzlüğü, yapıp etmelerine tek başına devam edecek yapıda olmaması, yapıp-etmelerini düzenleyecek bir kuruma ihtiyaç duyması sonucunda kentler, kent devletlerine dönüşmüştür. Bunda insanın 'disharmonik' bir yapıda olması asıl etkendir. *"İnsanın disharmonik bir varlık olması, yani onun bipolar (iki kutuplu) doğal niteliklerle donatılmış olması gerekir. Gerçekten insan böyle bir varlıktır; çünkü insan hem iyi, hem de kötü niteliklerle donatılmıştır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 185). İnsandaki disharmonik yapı toplumsallaşmada, toprağa yerleşmede ve kent kurmada kendini gösterir. Örneğin, insanın devlet kurmasının altındaki en büyük etken, kendini kendi türdeşinden korumak ve başarılarına devam edebilmektir. Ve bunun temelinde insandaki disharmonik yapı vardır. Devlet, insandaki öteki varlık olanaklarını gerçekleştirecek olan temel direktir. Daha sonraları Kant insandaki bu "disharmonik" yapıya "antagonizma" adını verecektir.

Tarihteki ilk kent devletleri Mezopotamya'daki Sümer Kent devletleridir. İnsanın "biyopsişik" bir varlık olması, tüm yeteneklerinin ve bilginin temellendiği insandaki bu "değer" Sümerleri yazının yaratıcısı yapmıştır. İlk çivi yazısı Sümerler tarafından yaratılmıştır. İnsanı tarih öncesinden tarihe ulaştıran ilk yazı dili de böylece oluşturulmuştur. İnsan yaşadıklarını kayıt altına almaya ve kendi tarihini yazmaya bu dönemde başlamıştır. Denebilir ki bu, insanın tarihteki en büyük başarısıdır. Sümer kent devletleri olayları yazıya geçiren, dönemin gerçeklerini tarihselleştiren ilk uygarlıktır. İnsan yalnız toplumsal bir varlık olmadığının, tarihsel bir varlık olduğunun da bilincinde olarak kendi tarihini sonraki nesillere aktarmak için kayıt tutmaya başlamıştır. Böylece insanın en güçlü yanlarından biri ortaya çıkmıştır. Bilgiyi taşıyabilme ve bilgiyi yazıyla aktarabilme yeteneği. Tarih M.Ö. 1800'leri gösterdiğinde Mezopotamya'da Babil Kralı Hammurabi 282 maddeden oluşan yasayı oluşturmuştur. Bu yasalar Mezopotamya'daki ilk yasalar değildir, ancak insanlık tarihi açısından önemli yasalardır. Çünkü ilk defa bu yasalarla, aile yaşamı güvence altına alınmaya başlanmıştır. Evlilik sözleşmeye bağlanmış ve mirasla ilgili esaslar belirlenmiş ayrıca toprakla ilgili mülkiyet hakkı da tanınmıştır. Yasaların yapılması, insanın

hangi çağda yaşarsa yaşasın güven içinde yaşama ihtiyacında olduğunu gösterir. Güven, insanın en önemli değeridir. İnsandaki bu değer, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için ona yasalar yaptırır. İnsan kendi güvenliği için kendisinin uyacağı yasaları yapar ve bunlara da uymaya çalışır. İnsandaki bu fenomen onu, aynı zamanda değerlerin yaratıcısı yapar. Bu nedenle, hukuk, insanın yarattığı başarılarından ve ürettiği değerlerinden biridir.

Eskiçağda insanın ürettiği değerlerinden biri de sanattır. Sanatın ilk büyük eseri ise Mezopotamya topluluklarınca işlenmiş olan *Gılgamış Destanı*'dır. İnsanlığın ilk destanında ölümsüzlük arayışına giren genç kralın, önüne çıkan tüm güçlükleri aşmasına rağmen, ölüm karşısındaki çaresizliği anlatılır. İnsanlık tarihindeki bu ilk destanın en önemli özelliği, insanın inançla ya da zanlarla değil, bilgiyle davranması gerektiğini, bilmenin ve anlamanın insanın insan olma niteliği olduğunu belirtmesidir. Bu durumda;

> Sanatın bir bilgi olduğunu, bir tür bilgi sağladığını görmek için özel bir teori ortaya atmaya gerek yoktur. Fenomenler üzerinde durmak yeterlidir. (...) Sanatın bütün dallarının -yani şiir ve yazım sanatı, müzik, resim, yontu ve yapı sanatının- bir başarısı olan bilgi, hem insan hayatında önemli bir yer alır, hem de bu bilgi çok somut olan bir bilgidir (Mengüşoğlu, 1988, s. 82).

Sanatın insana sağladığı bilgi, doğal hayatın insana sağladığı bilgiye benzer. Sanat aktlar yoluyla başlar. Bu yaratıcı aktların nedenlerini açıklamak güçtür. Bunlar insandaki biyopsişik varlık yapısıyla ilişkilidir. Tarih M.Ö. 2800-2200'ü gösterdiğinde Mısır'da, insan yalnız toplumsal bir varlık olmadığını aynı zamanda birey olduğunu farketmeye başlar. Birey olma kendini ilk olarak sanat eserlerinin yaratıcılarında gösterir. Sanatçılar yaptıkları eserlere isimlerini yazarak, toplumsallığın içinden bireyi çıkarır. Bu dönemde Mısır tanrıları olan Ezis, Oziris, Sezapis'e Antik Yunan'da, Roma'da, Latin İtalya'sında ve hemen hemen dünyanın her köşesinde, isimleri değiştirilmiş ancak görevleri aynı olmak üzere rastlanır. İnsanın erdemli olması ve erdemli yaşamasına ilişkin ilk bilgiler Mısır tanrıları tarafından ortaya konulur. Erdemli yaşayış, Mısır dininin temelini oluşturur. Mısır dini inancında öldükten sonra cennette kalabilmek için dünya üzerindeki sınavı başarıyla vermek gerekir. Bunu başarmak da erdemli olmakla mümkündür, erdem ise hakikattir. Eski Mısır inancına göre, *"Tanrı Oziris tahtında oturur, önündeki terazinin bir kefesinde dirhem yerine, hakikat vardır.*

Ölünün açıklamalarını işte bu gerçekle tartacaktır. Ölü hayatının hesabını doğru vermişse cennetlik olur ve sonsuz mutluluğa kavuşur" (Hançerlioğlu, 1995, s. 47).

Temeline erdemleri alan bir başka inanç M.Ö. 2000'de Hindistan'da ortaya çıkan Vedizm'dir. Veda kelimesi Sanskritçe'de "bilgi" demektir. Vedizm'e göre tanrıları yaratan eylemdir. Ve erdemli olmak da ancak bilgiyle mümkündür. Tarihte bilinen ilk kutsal kitap Rig-Veda bu anlayış üzerine temellendirilmiştir.

"Din ve dinsel dünya görüşleri için tanrısallık, önceden görmek ve önceden belirlemekle olayların akışına karışan, onları yöneten biricik varlık-sferidir" (Mengüşoğlu, 1988, s. 115). Oysa ki insan önceden gören ve önceden belirleyebilen bir varlıktır ve ancak insan bilgiyle olayların akışına aktif bir şekilde katılabilir. Olayların akışını kendi amaçları yönüne çevirebilir. Ne var ki, *"insanın temel varlığının iki niteliği olan önceden görme ile önceden belirleme, providentia, predestinatio olarak, dinler ve dinsel görüşler tarafından tanrıya yüklenmiştir"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 115). İnsan her nerede olursa olsun ve hangi çağda yaşarsa yaşasın daima iyi ve mutlu yaşamanın yollarını arar. Eski Yunan'da da durum aynıdır. "İnsan daha iyi nasıl yaşayabilir?" sorusuna cevap aramakla birlikte, demokrasi fikri Eski Yunan'ın parçalı düzeninin sonucunda oluşmaya başlar. İlk demokrasi anlayışı M.Ö. 750'de Yunan kent devletlerinde kendini gösterir. Yunan demokrasisi derken bugünkü modern demokrasi kast edilmemektedir, fakat modern demokrasinin çıkış noktasıdır. Göze Eski Yunan demokrasi anlayışını şöyle açıklar: *"demokrasi yönetiminin temel direklerinden biri olan eşitlik konusunda biraz durmak ve eski Yunan'da bu yönetimin köleliğin kabul edildiği bir sosyal ortamda gerçekleştiğini de unutmamak gerekir. Polis'de siyasal hayata katılma hakkı olanlar yalnızca yurttaşlardır"* (Göze, 1995, s. 5).

Özgürlük ise yurttaş sayılanların siyasal özgürlüğü olarak görülür. Yurttaş sayılanlar, yasaların yapılmasına, yönetici seçimine ve yargılamaya doğrudan katılır. Ayrıca savaş ve barış durumlarına da karar verme organıdır. Yunan kent devletlerinde adalet, toplumu oluşturan kesimlere hakkı olanı vermekle sağlanır. Yunan uygarlığı böyle bir ortamda mitolojik düşünceden ussal düşünceye geçmeyi gerçekleştirir. Yunanlılar felsefede, tarihte, bilimde, sanatta ve edebiyatın türlerinde her şeyi bir temele oturtmayı ve her bilginin kaynağına inmeyi başarır. Sorunları akıl ve bilgi yoluyla çözmeye çalışır. M.Ö. 5-6 yüzyıllar

arasında da Sokrates ve Sofistler Yunan felsefesinin yönünü insana çevirerek bilgece bir filozof tutumu içine girer. Sokrates ve Sofistlerle birlikte doğa ve evren felsefenin merkezinden çıkar, onun yerini insan alır. A. Timuçin bu durumu şöyle açıklar: *"Yunan'ın doğuşuyla insan evrenin merkezine yerleşti. Bu da gerçek anlamda bir düşünce devinimini ortaya koyuyordu. O zamana kadar insan varlığının üstünde pek durulmamıştı. İlk olarak Eski Yunan da insan kendi kendinin bilincine tam olarak vardı"* (Timuçin, 1992, s. 102). Ancak her şeyi Eski Yunan'la başlatmak doğru değildir. Daha önce gördüğümüz uygarlıklarda, özellikle Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında evrenin oluşumu, ilk edebi ve felsefi metinler, ilk mitolojik destanlar, kanunların oluşturulması, Mısır'da erdemleri temel alan dinler, dinlerin oluşumu gibi birçok bilgi ortaya konulmuştu. Denebilir ki, *"Yunan uygarlığı kendinden önceki uygarlıkların bir kalıtcısıdır"* (Timuçin, 1992, s. 102).

Böyle olunca Yunanlıların evrenle ve insanla ilgili görüşleri daha geniş ve daha derin olur. Sokrates'e göre hiçbir şey enine boyuna tartışılmadan kabul edilmemelidir. İnsan neden yaşadığını sorgulamalıdır. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliğin, insanın erdemleri olduğunu, erdemlerin de bir seçim işi olmadığını bilgi ve bilgelik işi olduğunu ileri sürer. Sokrates "İnsanın değeri"ni belirleyen şeyin erdemler olduğunu düşünmüştür. Sokrates, felsefenin yönünü insana çevirmişti ve artık düşünürler için insan en önemli konu olmuştur. M.Ö. 427-347 yılları arasında Sokrates'in bayrağını öğrencisi Platon devraldı. Platon, bilgi sorunundan, ahlak sorununa, estetiğin sorunlarından, devlet sorunlarına kadar pek çok sorunu tartıştı. Platon, *"düşünce tarihi boyunca ele alınacak tüm problemleri yüzlerce yıl öncesinden ele almış ve düşünce tarihinin ilk büyük felsefi sistemini inşa etti"* (Cevizci, 2013, s. 7). Platon öğretmeni Sokrates gibi, ahlaklı yaşamanın temeline erdemleri yerleştirir. İnsanı mutluluğa götürecek tek gücün erdemli bir yaşam olduğunu söyler. *Menon*'daki en son diyaloglarından birinde Platon erdem için şöyle der, *"Erdemin bir bilgiyse öğretilebileceği, öğretilebilir bir şeyse bir bilgi olacağı sonucuna ulaştık"* der (Platon, 2013, s. 83). Işık Platon'da düşünceyi temsil eder, eğitimle insanların aydınlanabileceği düşüncesindedir. Platon *Devlet* adlı eserinin 7. Kitab - 514 A'da Aydınlanmayı Mağara benzetmesiyle açıklar.

> Yer altında mağaraya benzeyen bir yerde, insanlar bir duvarın önünde zincirlenmişlerdir. Işığı görmüyorlar çünkü sırtları ışığa dönüktür. Gerçekler, insanların sırtlarıyla ışığın arasından geçmektedir. İnsanların gördükleri bütün şeyler, gerçeklerin kendileri değil, duvarda beliren gölgeleridir. Bu insanların omuzlarından tutup zorla ışığa çevirseydik, gözleri ışığa alıştığında gerçek sandıkları gölgelerin asıllarını, yani gerçekleri görmeye başlayacaklar. İşte akıl dünyasının son sınırında iyinin idesi bulunur. Güçlükle görünür ama bir kez görününce de iyi ya da kötü her şeyin nedeni olduğu anlaşılır (Platon, 2013, s. 231-232).

Platon'a göre ışığı ve ışığın kaynağını yaratan bilgidir. Ancak insan bilgiyle erdemli olabilir. Platon'da 'insanın değerini' belirleyen şey daha doğrusu insanı, insan yapan şey erdemlerdir. Platon, "insanın değerini" belirleyen özelliğinin, insanın sorgulayan ve akıl yürütebilen bir varlık olmasına da bağlar. Bunun için de insanın özgür olması gerektiğini söyler. *"İnsan özerk bir yapıya sahiptir. Bizi özgürleştirecek olan şey iki seçenekten hangisini tercih ettiğimizle ilgilidir. Bu da insanı aydınlanmaya götürür"* (Platon, 2013). İnsan hakları açısından Platon'un adalet kavramına getirdiği tanım önemlidir. Kuçuradi'ye göre Platon'un tanımı *"Adalet fikrini birazcık ele avuca sığdırmayı mümkün kılıyor"* (Kuçuradi, 2011a, s. 31-33).

Platon adalet için *"her birine gerekeni, borçlu olanı vermek"* tanımını yapar. Bu da insan haklarının türetildiği yerdir. Ancak temel insan haklarının türetildiği yer, insanın olanaklar varlığı olması ve bu olanaklarının değerinin bilgisidir. Bize *"bu olanakların bilgisini sağlayan, felsefi antropolojidir; Onların değerinin bilgisini sağlayan ise tarihteki insan başarılarının değerlendirilmesidir"* (Kuçuradi, 2011a, s. 33).

Platon'un ardılı ve öğrencisi olan Aristoteles M.Ö. 365 adalete, erdemler arasında en özel yeri verir. Aristoteles adalet için *"adalet erdemle aynı şeydir ama adaletin olduğu şey ile erdemin olduğu şey aynı değildir. Başkasıyla söz konusu olduğunda adalettir, kendi başına böyle bir huy söz konusu olduğunda erdemdir"* (Aristoteles, 2014, s. 93). Aristoteles'e göre adalet kendi amacını kendinde en çok taşıyan erdemdir. Aristoteles *Nikamakhos*'a *Etik*'in ikinci kitabında erdemleri ikiye ayırır. Birincisi düşünce erdemi, ikincisi ise karakter erdemidir. Bunlardan düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir, bunun

için de deneyim ve zamanı gerektirir. Karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir. Ayrıca karakter erdemlerinin hiçbirinin insanda doğa vergisi olarak bulunmadığını ileri sürer. Aristoteles'e göre doğal olarak bir özelliğe sahip olan hiçbir şey başka türlü bir alışkanlık edinemez.

Eskiçağ Yunan filozofları Sokrates, Platon ve Aristoteles insan olmak erdemli olmakla mümkündür düşüncesindedirler. Bu filozoflara göre, insan kendi başına erdemli olabilir, insan kendini iyi yapabilir. "İnsanın değeri"ni belirleyen şeyin insanların erdemleri olduğu görüşünde birleşirler. Ancak "insanın değeri"ni belirleyen insanların erdemleri midir? Mengüşoğlu'nun buna getirdiği cevap, *"Filozof düşünmeye başlayınca değerleri hayatla olan bağlarından koparır, kurgusal bir teorinin içine girer, insan fenomenlerini bir kenara iter"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 99). Açıktır ki Sokrates, Platon ve Aristoteles erdemlerin; insanın bir olanağı olduğunu görememiştir. Bu dönem içinde Sofistlerin bilgiye ve erdemlere bakış açısı ise farklıdır. Onlar tüm insanların üzerinde birleşeceği doğruların olmadığını ileri sürerler. Sofistlere göre, doğrular herkese göre değişir. Sahip olduğumuz bilgiler şaşmaz evrensel hakikatler değil, duruma ve zamana göre değişen kanaatlerdir. Herkesin bilgisi kanaat düzeyinde olduğuna göre, hiçbir bilgi doğası gereği diğerinden üstün değildir. Çünkü herkesin sosyal ve ekonomik durumu, gelecekten beklentisi, hayata bakış açısı farklıdır. Bu konuları düzenleyen mutlak doğrular yoktur. Ünlü Sofist Protagoras şöyle der, *"insan her şeyin ölçüsüdür."* (Uygun, 2014, s. 286). Sofistlere göre doğru ve yanlış kişiden kişiye değiştiği için mutlak ve değişmez bir hakikatten söz etmek mümkün değildir. Eskiçağ için şu söylenebilir; Tüm insanların durumu göz önünde bulundurulduğunda eskiçağ insanının Ortaçağ insanından çok daha sorunlu ve çok daha koşullandırılmış olduğu anlaşılır. Her şeyden önce ekonomik açıdan Ortaçağ, Eskiçağdan çok daha ileridir.

Ortaçağa gelindiğinde ise filozoflar için erdem hâlâ önemli bir değerdir. Ancak *"Ortaçağ kültür değerleri açısından tartışmalı bir çağdır ve özellikle Avrupa'da Hıristiyan inancının baskıcı gücü belirgindir"* (Timuçin, 1992, s. 260). Hıristiyanlık inancı ilk dönemlerinde eski Yunan Stoa felsefesini dile getiriyordu. *"Nasıra kasabasında doğan doğramacı İsa, bütün insanların kardeşliğine dayanan yeni bir düşünce getiriyordu. İnsanların hepsi baba tanrının çocuklarıydı. İnsanın*

ruhu, tanrının ruhuydu. Tanrı insanın içindeydi. Babası nasıl kendisiyse, kendisi de öylece babasıydı" (Hançerlioğlu, 1995, s. 148). İlk bakışta karışık gibi görünen bu fikir, şu düşünceye varmaktadır: İnsan kendisinin Tanrısıdır. Bu düşüncelerin çoğu İsa'dan önce de biliniyordu. Ruhların özgür olduğuna dair inanç Eski Yunanlılardan geliyordu. İsa'nın öğretisine göre gerçek erdem yoksulluktu, eşitlik de ancak yoksul olmakla mümkündür. Bu inanç yoksullar arasında hızla yayılmaya başladı. Düşünce tarihinde ilk defa yoksulların da erdemli olabileceğini söyleyen biri çıkmıştı. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllar, Hıristiyanlığın yoksulluğu erdem saydığı yüzyıllardır. İnsanın tektanrıcılığa yönelmesinin sebebi ise zamanla insan zihninin belli bir yetkinliğe ulaşması ve soyutlayıcı gücünü kazanmasıyla oldu. Zaman içinde Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki Stoa felsefesi yerini skolastik düşünceye bıraktı. Skolastikçiler akılcıydılar ve aklı Tanrının insana verdiği bir armağan olarak gördüler. Bunun için de Hıristiyanlık inancıyla aklı bağdaştırmanın gerektiğine inandılar. Bu bağdaştırma her zaman mümkün olmadı. Skolastikçilerin tüm araştırmaları dogmaların ve savların doğrulanması içindi.

Ancak şu da belirtilmelidir ki, *"Rönesans'ı doğuran düşünce gücünün Yunan - Latin kaynaklarına dönüşte olduğu kadar skolastik felsefenin usçu arayışlarında olduğunu unutmamak gerekir"* (Timuçin, 1992, s. 245). Skolastik düşünce akla dayanan yanıyla Rönesansın oluşumuna katkıda bulunur. Düşünce tarihinde Rönesansın tam bir tarihini vermek mümkün değildir. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar uzanan geniş bir dönemdir. Rönesans düşüncede akılcı ve bilimsel bir yol izlerken, sanatta da akılcılığı ve gerçekçiliği öne çıkarır. Rönesansın ilk kıvılcımları Ortaçağın külleri arasında parlamıştır. Rönesans, Yeniçağa bir hazırlık dönemidir de denebilir. Rönesans öncesinde Avrupalılar yüzyıllarca Hıristiyanlığın doğmaları arasında, kendi varlığını yitirmişti. Rönesansla birlikte insan kendine döner ve yaşama hakkı olan değerli bir varlık olduğunu anlar. Rönesansın hümanist eğilimleri sanatın her alanında kendini göstermeye başlar. Bu dönem için, insan kaybettiği kendini bulmaya çalışıyor demek yanlış olmaz. Dante, Montaigne, Shakespeare, Bacon, Boccaccio, Cervantes gibi düşünce adamları doğrudan doğruya insandan söz etmeye başlar. Da Vinci, Giotto, Raffaello, Donatello, Michelangello ise resim ve heykelde insanı kutsayarak en önemli yere koyar. Copernicus, Luther, Dürer, Erasmus ise insanın hayatın öznesi

olduğunu belirtir. Rönesans yalnız Avrupalılar için değil tüm insanlık içinde yeniden doğuşun adıdır; Rönesansla *"Avrupa: öznenin doğum yeri olmuştur"* (Çotuksöken, 2001, s. 1).

Avrupa Rönesansla değerli bir varlık olduğunu anlamaya başlarken ondan çok önce 13. yüzyılda Anadolu'da Yunus Emre "insanın değeri"ni ifade eden fikirleri ileri sürmüştür. Bu bilge filozof insanın değerini insanın kendisinde görerek şöyle der: "Ben ayımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde, benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar." Onu göğe değil yere, gerçek insana ve bütün insanlara yönelten, Onun "insan" kavrayışıdır. Yunus Emre'nin felsefesinin temelinde hümanizm vardır. Çünkü O ırk, din, dil ayırmadan, insanın insan olarak değerini bilmiş ve evrensel değerlerin ilk nüvelerini atmıştır. Çağdaşı olan Mevlana'yla usta çırak ilişkisi olduğu söylenir. Irmak'a göre *"Hangisi hangisinden esinlenmiştir? Aralarındaki ilişki bir usta-çırak ilişkisi midir? Bir bakıyoruz koca Yunus, Mevlana için "Onun görüklü nazarı gönlümüzün aynasıdır" diyor. Bir de bakıyoruz koca Mevlana "Hangi makama çıktıysam O Türkmen kocasını karşımda gördüm" diyor"* (Irmak, 1992, s. 61-62).

Kuçuradi ise bu türden insan ilişkisini şöyle değerlendirir. *"etik değerlerin dünyamıza katılması "mutlu" bir karşılaşmanın, bir rastlantının sonucu oluyor: iki etik kişinin rastlaşması ve birbirinin farkına varması sonucunda etik ilişki yaşanıyor. Bir "mucize"dir onları dünyamıza kattıran"* (Kuçuradi, 2016, s. 156).

Yunus Emre'de insanı kendini bilmeye zorlayan, insanı insanlaştırmayı ödev edinen, insanı araç değil amaç olarak gören bir anlayış söz konusudur. Bu yönüyle Kant'a benzerken, bilgelik yönüyle de Sokrates'e benzemektedir. Tüm insanlığın bulunduğu Yunus Emre'de, bu çağın insanının uzun serüvenlerden sonra bilincine vardığı, "insanın değeri"nin ne denli önceden dile getirildiği görülür. Sabahattin Eyüboğlu Yunus için şöyle der, *"Yunus'tan 300 yıl sonra Dante, Shakespeare, Cervantes onun yolunda gider ve halkın diliyle söylenmez sanılan yüksek duygu ve düşünceleri söylemeye başlarlar"* (Eyüboğlu, 1992, s. 59).

Rönesans dönemine tekrardan dönülecek olursa, bu dönemde, *"felsefe, kavramları aydınlatmayı, sorgulamayı, eleştirmeyi, onlara yeni boyutlar*

kazandırmayı amaçlayan tutumuyla hem bilimlerden hem de inanç dizgelerinden ayrılmayı başarır" (Çotuksöken, 2012b, s. 110). Bu yönüyle Aydınlanma felsefesinin temellerini atar.

Avrupa'nın yeniden uyanmasıyla Hıristiyanlığın etkisi kırılmaya başlanır. Ancak bu yeni dönem, soruları ve sorunlarıyla gelir. Rönesans öncesinde durum kolaydı kutsal kitaplara bakılarak oradaki doğru ve yanlış üzerinden gidilirdi. Şimdi ne olacaktı? Doğru ve yanlış nasıl belirlenecekti? Devlet kilise adamlarının yardımı olmadan nasıl yönetilecekti? 1469-1527 yılları arasında ilk olarak korkmadan, devlet yönetimi hakkındaki düşüncelerini Floransalı Niccolo Machiavelli söyledi. Machiavelli'ye göre, olayların akışını durdurmak mümkün değildir. Bazı şeyler insanın gücünü aşar. İnsan ancak eyleminin yüzde ellisini gerçekleştirebilir. Diğer yüzde elli ise talih ve Tanrının elindedir. Machiavelli iradenin yarısını Tanrıya bırakırken, Hıristiyanlık inancının etkisinde olduğu açıktır. Ancak siyaset bilimine getirdiği düşünceleriyle döneminin en önemli adamıdır. Machiavelli'ye göre, bir ulusa dayanan devlet güçlü devlettir. Devlet gücünü kiliseden değil, ulusundan almalıdır. Din, töre, hukuk kiliseye göre yapılmaz. Devlet denilen aygıt kiliseye bağlı olmamalıdır. Machiavelli, devleti kiliseden ayırarak hukukun yapıcılığını devlete verir. Bunu yaparken de devletin bu gücünü ulusundan alması gerektiğini ileri sürer. Machiavelli *Hükümdar* adlı eserinde insanın nankör, yalancı iki yüzlü, tehlike karşısında korkak, kazanç karşısında çıkarcı olduğunu söyler. Bunun için de din, töre, hukuk kiliseye değil devlete bağlı olmalıdır. Devlet gerekiyorsa, bütün bunları birer araç olarak kullanmalıdır. Amaç devlettir ve bunun için de araçlar amaca hizmet etmek zorundadır. Machiavelli'nin söyledikleri sert olsa da asıl amacı devleti kilisenin etkisinden çıkarmaktır. Machiavelli'nin görüşlerinde "insanın değeri"ne ilişkin herhangi bir düşünceye rastlamak mümkün değildir. Ancak devletin kiliseden ayrılması gerektiği fikri, o dönemde tam olgunlaşmamış olsa da laiklik ilkesine vurgu yapmaktadır. Ayrıca *"Laiklik türünden bir ilkenin neyi talep ettiğini açıklıkla görebilmek için, laiklik fikrinin hangi koşullar karşısında, ne amaçla getirildiğini bilmek gerekiyor"* (Kuçuradi, 2011a, s. 82). Machiavelli'nin yaşadığı dönem kilisenin devlet yönetiminde söz sahibi olduğu bir dönemdir. Machiavelli ise devletin kiliseden ayrılması gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda "laiklik nedir ve nasıl bir kavramdır?" sorusu sorulabilir.

> bize sözcüğü Fransızcadan geçen bu fikrin, Batı dillerinde iki ayrı sözcükle - laïcité ve secularisation sözcükleriyle- dile getirilmiş olmasından yararlanarak (...) Laïcité'nin türetildiği Yunanca laikos sözcüğü, isim olarak kullanılmış bir sıfattır. Klerikos'un göreli kavramını dile getirmek için kullanılan bu sözcük, diğer toplumsal özellikleri ne olursa olsun ruhban sınıfına mensup olmayanları imler; yani laikos, klerikos olmayan kişi demektir (Kuçuradi, 2011a, s. 82).

Bu anlamla ilgisinde laik sıfatının karşımıza doğal bir biçimde çıktığı bağlamlara bakılırsa yani laik ahlak, laik devlet, laik eğitim vb. bağlamlarındaki laik sıfatının ne anlama geldiğine bakılırsa,

> Laik olma" içeriği (oluştuğu tek tek normlar) başka bakımlardan ne olursa olsun, bir ahlak sisteminin, herhangi bir dinden kaynaklanan bir normlar sistemi olmadığını; diğer özellikleri ne olursa olsun bir devletin örgütlenmesinin ve işleyişinin, bir dinin inancıyla ilgili anlayışlar ve normlar tarafından belirlenmediğini; amaçları ve metodları ne olursa olsun bir eğitim sisteminin, herhangi bir dinin anlayışları hesaba katılarak oluşturulmadığını dile getiriyor (Kuçuradi, 2011a, s. 84).

Machiavelli'nin yaşadığı bu dönemde Avrupa'da, devlet ve kilisenin birbirinden ayrılması gerektiği gerçeği kendini gösterir. Böylece Avrupa'da yavaş yavaş laikliğin ayak sesleri duyulur. Şu da belirtilmelidir ki; laiklik türünden bir talep, insan hakları kavramından ayrı düşünülemez.

Bu dönemde insan hakları kavramıyla ilişkilendirilmese de, hukuka ilişkin farklı görüşleri olan filozof, Francis Bacon'dır (1561-1626).

Bacon, modern bilim anlayışının hukukçusu olarak felsefe tarihindeki yerini alır. Bacon insanın doğaya hükmetmesi gerektiğini, insanın doğa karşısında zayıf olduğunu ileri sürer. Bacon'a göre doğaya egemen olmanın yolu, doğayı tanımaktan geçer. Bunun için de deney kaçınılmazdır. Deney yapılırken tüm önyargılardan uzaklaşılmalıdır. Aristoteles'in *Organon*'undan giderek *Novum organum* eserini ortaya koyar. Böylece de skolastik düşüncenin tamamiyle dışına çıkar. Gerçek bilim somut olanın yani gerçek olanın araştırılmasıyla ortaya konabilir. Bilgi ve insan Bacon'da özdeşleşmiştir. Bacon'ın felsefesinde insan ancak bilgiyle doğaya hakim olabilir ve bunu başarmak, insana en büyük mutluluğu vermektir. Bacon *Yeni Atlantis* adlı eserinde, insana iyiyi gösteren doğal ışığı arar ve bu doğal ışığın bilgi olduğunu ileri sürer. Bu görüşüyle Eskiçağ filozoflarının etkisinde olduğu açıktır.

> *Yeni Atlantis*, insanlığın çok eski düşünün Bacon'ın açısından yeniden ele alınışıdır. Bu düş bir erdemler ülkesi düşüdür. Bu erdemler ülkesini yöneten Süleyman Evi'dir. Süleyman evinin ustaları, ilk yaratılan ışığı, bütün evleri aydınlatabilecek ışığı aramaktadır. Bu ışığı görmüşlerdir. Ülkelerinin halkı bu yüzden erdemlidir. Bir dağın yüksekliğiyle bir mağaranın derinliğinin aynı şey olduğunu, her ikisinin de göğün ışınlarından aynı oranda uzak bulunduğunu bilmektedirler (Hançerlioğlu, 1995, s. 216).

Bacon'da erdemli olmak ancak bilgiyle mümkündür ve insanın değerini belirleyen şey de bilgidir. Oysa ki erdemli olmak insanın bir varlık koşuludur. Bacon, erdemlerin bir insan olanağı olduğunu görememiştir.

Bu dönemde de aranan şey insanın mutluluğudur. Ancak dönemin önemli düşünürleri mutluluğu bulamamış olmalı ki Bacon *Yeni Atlantis*'iyle, Campanella *Güneş Ülkesi*'yle, Thomas More *Ütopya*'sıyla kendilerini mutlu edecek devleti yeryüzünde bulamayanlara, insanları erdemlerle donatılmış masal ülkeleri yarattılar. Ancak görünürde ne öyle bir ülke vardı ne de öyle erdemlerle donatılmış insanlar. Hatta öyle ki tam bu dönemde 1600 yılında Roma'da Giordano Bruno ileri sürdüğü fikirlerden dolayı yargılanır ve yakılmak suretiyle cezası infaz edilir, kilisenin Ortaçağı devam eder. Bruno, Copernicus'un görüşlerini basitleştirerek evrenin sonsuz olduğuna ve yıldızların da sayısız olduğuna dair fikirler ileri sürer. Bruno'nun fikirleri kilisenin savunduğu evren tablosuyla uyuşmadığı için engizisyon mahkemesince suçlu bulunur. Bruno, gözlem ve akılla evrenin sonsuz olduğunu söyledi, diğer akıllar ise Bruno'yu kilisenin değerlerine ters düştüğü için yargıladı. *"Bir şeyi doğru değerlendirmek onun yapı özelliği olan değerini görmek, yani onu anlamak ve kendi alanındaki yerini bulmaktır"* (Kuçuradi, 2013, s. 30). Bunları o dönemde, kişilerin ve olayların değerlendirilmesi için söylemek mümkün değildir. Yaklaşık 400 yıl sonra Kuçuradi, değerlendirmenin temeline "însanın değeri"ne ilişkin bilgiyi koyarak şöyle diyecektir:

> İnsan yaşamının bütün ifadelerinde görülen bir etkinlik olan değerlendirme, bir şeyi değeri bakımından seyirci olarak yargılamak, ona hazır bir ölçüye veya değerlendirilenin dışında olan başka bir şeye göre değer biçmek ya da bir nitelik yüklemek değildir. Değerlendirmek, değerlendirilenin kendi alanı içinde özel durumunu görmek ve göstermektir (Kuçuradi, 2013, s. 14).

Değerlendirme, bir bilgi ve bir kişi sorunudur. Bruno'yu değerlendirenler, ona değer biçerek yargıladılar ve yaktılar. Ancak *"değer biçme değerlendirileni değil, olsa olsa değerlendireni ele verir"* (Kuçuradi, 2013, s. 30). Rönesans dönemi bulanık, belirsiz ve henüz kesin çizgileri oluşmamış bir dönemdir. Ancak dönemin sonlarına doğru Thomas Hobbes (1588-1679) doğanın insanları fikren ve bedenen eşit yarattığını ileri sürer. Hobbes'a göre "İnsanın değeri"ni belirleyen şey, aklı ve muhakeme gücüdür. Akıl ve muhakeme ise hesap işidir. Hobbes'a göre *"homo homini lupus"* yani *"insan insanın kurdudur"*. İnsan ister doğal durumda olsun ister toplumsal durumda olsun, onun yaşamını bencilliği belirler. Bu bencil eğilimle insan kendine yararlı olan şeye yönelir. İnsanlar arasındaki mücadeleyi belirleyen nedenler rekabet, güvensizlik ve herkesten üstün olma tutkusudur. Bu nedenler insanları birbiriyle savaşmaya zorlayacaktır. Ancak insanın aklı ve tutkuları, onu sonunda barışa iter. Hobbes devletin kurulma amacının barışı ve güvenliği sağlamak olduğunu ileri sürer. Öngördüğü siyasal düzeni ise *Leviathan* adlı eserinde açıklar.

Ayrıca *"Hobbes'un fikirlerinde siyasal yaşam her şeyden önce ahlaki bir değer taşır, buna göre ahlak alanını siyaset alanından ayırmak olası değildir"* (Timuçin, 1992, s. 328). 1650 yıllarında ilk defa Thomas Hobbes, doğanın insanları fikren ve bedenen eşit yaratmış olduğunu ileri sürerek kendinden sonraki filozoflara yeni bir yol belirledi. Hobbes'un felsefesinin antropolojik yaklaşımdan uzak olduğu açıktır. Çünkü antropoloji *"insan fenomenlerini, başarılarını incelemek ve betimlemek, bunlara dayanarak insanı anlamaktır. (...) İnsanın bütün yapıp ettiklerini, bunların ürünü olan başarılarını yani insan fenomenlerini somut bütünlük anlayışıyla ele almaktır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 53). Ancak Hobbes'un *"doğanın insanları fikren ve bedenen eşit yaratmış olduğu"* düşüncesi, felsefe tarihine getirilmiş önemli bir düşüncedir. Hobbes'la birlikte insan hakları kavramı tarih sahnesindeki yerini yavaş yavaş almaya başlar. Gerçek anlamda, insan hakları düşüncesinin temelinde ise Aydınlanma felsefesi bulunmaktadır.

1.2 Aydınlanma Felsefesi ve İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi

Bu bölümde aydınlanma felsefesiyle tarih sahnesine çıkan insan hakları düşüncesi üzerinde durulacaktır.

Rönesans düşüncesi yaşamın anlamı ve insanın önemi gibi kavramlarla daha çok ilgiliyken, aydınlanma düşüncesinin temelinde, akılla birlikte duyuların keşfedildiği *"evrensel ölçekte geçerli bir bilim ve kültür yaratma özlemi vardır. Bu nedenle Aydınlanma düşüncesi sağduyu felsefesi olarak da adlandırılır"* (Aydın, 2015, s. 172). Aydınlanma kavramı ise insanın doğaya, topluma ve kendine yönelik bakış açısında köklü bir değişim ve bu değişime kaynaklık eden anlayış olarak tanımlanabilir.

Aydınlanma felsefesi hiçbir düşüncenin ve bilginin doğuştan gelmediğini ileri sürer. Bu dönemin en önemli konuları eşitlik, özgürlük, liberal yönetim, laiklik ve insan haklarıdır.

Dönemin en önemli filozoflarından biri de John Locke'tur (1632-1704). Locke'a göre erdem, ahlak ve din doğuştan değildir. Doğuştan olmadığı gibi aynı da değildir; eğer öyle olsaydı dünyanın her yerinde moral değerler aynı olurdu. Erdem otoriteye bağlanmaktır. Otoritenin kaynağı ise Tanrı, devlet ve dindir. Ayrıca insan davranışlarını akla göre düzenlemelidir, toplumsal bir canlı olan insan aynı zamanda doğal olarak eşit ve özgürdür.

Locke'a göre *"İnsanlar doğal olarak tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşar. Başkalarından izin almaya gerek görmeden, başka bir kişinin iradesine boyun eğmeden istediklerini yaparak, ellerindeki değerleri diledikleri gibi kullanarak yaşarlar. Bu mükemmel özgürlük ortamında herkes eşittir"* (Göze, 1995, s. 151). Başka bir deyişle, hiç kimsenin diğeri üzerinde otoritesi, hakkı ve üstünlüğü yoktur. Ancak Locke bunun nasıl olması gerektiği hakkında herhangi bir fikir ileri sürmez.

Locke'a göre, insanlar tek tek farklı bireylerdir. Bu farklılık onların algılarını, düşüncelerini ve yaşama biçimlerini de farklı kılar. Ayrıca insan zihni doğuştan boş bir levhadır. Üzerinde hiçbir yazı bulunmayan beyaz bir kâğıttır.

Ancak insanda acıdan kaçma, hazza yönelme gibi doğuştan bazı ortak eğilimler vardır.

Doğal yasa olan akıl başkasının iradesine boyun eğmeden hareket edebilir. Mülkiyet edinmek de bir haktır. Çünkü toprağın içindeki ve üzerindeki doğal zenginlikler insanın yararlanılmasına sunulmuştur. İhtiyaçlarına göre insanlar bu ortak değerlerden bazılarını mal olarak edinebilirler. Ayrıca ihtiyaçtan fazla mal edinilmemelidir. Toplumsal yaşamda ise siyasal ve dinsel hoşgörü, temel ilkeler olmalıdır. Locke, insanın yurttaş olarak, devlete karşı hak ve özgürlükleri olduğunu düşünür. J. Locke düşünceleriyle siyasal liberalizmin temellerini atar.

İnsan hakları kavramı çerçevesinde J. Locke'un ileri sürdüğü düşüncelere bakıldığında, toplumsal bir canlı olan insanın doğal olarak eşit ve özgür olması ve insanın ihtiyacına göre özel mülk edinme hakkının olması, son derece önemlidir. Ancak şu belirtilmelidir ki J. Locke Liberalizmin öncüsüdür ve özgürlük anlayışı ancak liberalizmle ilişkilendirilebilinir. İnsan hakları kavramı ise liberalizm ve demokrasiyle karşılaştırılmamalıdır. Özgürlükler ve insan hakları kavramı farklıdır. Bu bağlamda "Özgürlük nedir?" sorusu sorulabilir. Felsefi antropolojide insan varlığı bir bütündür, özgürlük problemine bu bütünlük içinden bakar. İnsanın somut varlık bütününden hareket ettiği için özgürlüğün bir insan olanağı olduğunu kabul eder.

Özgürlük bir olanaktır, özgürlüğün bir olanak olması temelini insanın varlık yapısında bulur. Bunun nedeni insanın bir olanaklar varlığı olmasıdır.

> Özgürlük insan türüne, hayvanların içgüdüsel davranışları gibi, doğuştan ve hazır olarak verilmemiştir. Bunun içinde her insan aynı tarz ve ölçüde özgür değildir. Nitekim öteki yetenekleri ile biyopsişik çekirdekleri de hem her teke aynı ölçü ve nitelikte hem de hazır bir şekilde verilmemiştir. İnsanın bütün yetenekleri, biyopsişik çekirdekleri, gelişmek için zamana gereksinim gösterirler. Çünkü bütün insan yetenekleri, biyopsişik çekirdekler olarak sadece olanaklardır. Onların insanlar arasındaki dağılışı, insandan insana değişir. İnsan özgürlüğünde de durum aynıdır. Özgürlükte insana olanak olarak verilmiştir. (...) Bu olanak olarak insanda bulunan özgürlük, insanın varlık bütünüyle ilgilidir (Mengüşoğlu, 1988, s. 132).

Antropolojiye göre insan sadece aklıyla ya da algılarıyla özgür olabilecek bir varlık değildir. İnsandaki özgürlük varlıksal bütünlüğüyle ilişkilidir. Özgürlük insanın yapısal bir özelliğidir, bir olanağıdır.

Ancak J. J. Rousseau (1712-1778) özgürlük problemini farklı bir açıdan ele alır. Aydınlanma döneminin bu büyük filozofuna göre *"insan özgür doğar, oysa her yandan zincire vurulmuş durumdadır. Kendilerini başkalarının efendisi sananlar bile onlardan daha az köle değildir. Özgürlükten köleliğe doğru bu değişiklik nasıl olmuş bilmiyorum"* der (Rousseau, 1996, s. 29).

Rousseau'ya göre, insan özgür doğar ve doğuştan hiç kimse köle değildir. İnsan doğal yaşayıştayken tam bir eşitlik içindedir. Uygarlaşmayla birlikte bu eşitlik bozuldu. İnsanlar sadece doğaları gereği eşit değildir. Ruhsallıkları, zekâları, akılları farklıdır. Bu doğanın koyduğu birinci türden eşitsizliktir. İkinci tür eşitsizlik ise manevi ve politik eşitsizliktir. Bunun nedeni de özel mülkiyettir.

Rousseau bunu şöyle açıklar: *"Bir toprak parçasını çevirip "bu bana aittir" diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu"* (Rousseau, 1996, s. 135). Ancak Rousseau toplumsallığa karşı değildir, toplumsallığın insana maneviyat kazandırdığı ve bunun da manevi özgürlük olduğu düşüncesindedir. O, özel mülkiyetin karşısındadır. Eleştirisi sadece özel mülkiyete değildir, eşitsizlik üzerine kurulmuş bulunan her toplumsal yapıya yöneliktir. Rousseau, bir kısım insanın içinde yaşadığı bolluğun arkasında, başkalarının yoksulluğu olduğunu ileri sürer. Bu büyük filozofa göre uygarlaşma eşitsizlik değildir. O, balta girmemiş ormanların insan eliyle işlenmiş toprağa dönüştürülmesine karşı değildir. Ama o, bu toprakların özel mülkiyet olarak edinilmesiyle birlikte sefaletin ve köleliğin ortaya çıkmasına karşıdır. Çünkü mülkiyetin kaynağının doğada bulunduğunu reddeder ve mülkiyeti tarihi bir olay olarak inceler. Daha sonra Karl Marx da bunu yapacaktır. Ayrıca Rousseau'ya göre, insan vicdan sahibidir. Vicdan, insanın insana zarar vermesini engeller. İnsanın vicdanlı olmasından ve kendini korumayı istemesinden hukuk türetilebilir. Rousseau'nun kaleme aldığı *Toplum Sözleşmesi* zorbalığın olmadığı, kimsenin hakkının yenmediği, karşılıklı anlayışa dayalı bir toplum düzeni arayışıdır.

*Rousseau Toplum Sözleşmesi*nin niteliğini şöyle açıklar. *"Hiçbir zorbalık meşru değildir. Çünkü güç hiçbir hak yaşatmaz. Gerçek yetke için bir ilk sözleşme, bir bağlaşma gerekir. Bu bağlaşma ile her birey ve bireyin malları güvence altına alınmaktadır. Böylece, koşullar herkes için eşitlendiğinden, gerçek eşitlik sağlanır"* (Rousseau, 1996, s. 15). İnsan toplum sözleşmesiyle doğal durumdan yurttaş durumuna geçer. Rousseau toplumsal antlaşmayla siyasal bedene ruh verir. Rousseau'da iyiyi isteyen halk ve ne istediğini bilen akıl birleştiğinde bundan genel irade yani halkın iradesi çıkar. İnsan doğası gereği kendini düşünür, örneğin -yaşama hakkının korumasına- hiç kimse hayır demez. Bu karar genel iradedir. Devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin yararına uygun biçimde, yalnızca genel istenç yönetebilir. Çünkü özel istenç, doğası gereği bir seçim yapmaz; genel istenç ise eşit davranma eğilimindedir.

Rousseau, genel irade ve özel iradeyi birbirinden ayırır. Ona göre, bireylerin iradesi ile genel irade arasında ayırım vardır. Özel irade çıkarı kollarken, genel irade ortak çıkarları kollar. Ortak çıkarı kollayan genel irade daima doğrudur. Çünkü ortak karar alır ve doğal olarak da insan için ortak olan şeyleri ister. Rousseau'da hak eşitliği ise insanın yaradılışından ileri gelir. Şu söylenebilir ki; Rousseau'nun genel iradesi insan haklarına karşılık gelmektedir. Ancak şu da belirtilmelidir ki insan hakları bir bütünlük içindedir.

> Gereksinimlerden doğan, insan ilişkilerinde, insan-dünya / çevre, insan-bilgi ilişkilerinde somutlanan insan haklarının, yakından bakıldığında, bir örgü, bir bütün oluşturdukları daha iyi anlaşılır. (...) Nasıl ki yaşam bir bütünse, insan varlıksal yapısıyla bir bütünlük oluşturuyorsa, insan-dünya ilişkisinde ortaya çıkan insan hakları da farklı görünümlerine karşın bir bütün oluşturmaktadır (Çotuksöken, 2012b, s. 28).

Rousseau'nun genel iradesi de insan haklarının bütünlüğü içindedir yalnız başına insan haklarını kapsamaz. Ancak Rousseau'nun felsefesi sadece Fransız Aydınlanması için değil tüm dünyada insan hakları ve demokrasi fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Siyasal görüşleri 1789'da yayımlanan Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisinin temellerini oluşturur. *Toplum Sözleşmesi* ise Fransız Devriminin el kitabı niteliğindedir. Aydınlanma döneminde ilk defa insan haklarından söz ederek, insanı araç olmaktan çıkaran bu büyük filozof için *"Kant,*

Rousseau'nun demokrasi ve insan hakları düşüncelerinden etkilenerek kitleleri cahil halk sürüsü şeklinde görme yanılgısından kurtulduğunu söyler" (Aydın'ın aktarımıyla, 2015, s. 199). Avrupa'daki modern yurttaşlık, felsefi olarak Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* üzerine kuruludur.

1948 yılında hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin felsefi dayanaklarından biri de Rousseau'nun insan haklarına ilişkin düşünceleridir.

İnsan hakları düşüncesinin arkasındaki bir başka isim David Hume'dur (1711-1776). Hume Aydınlanma felsefesinin en etkin filozoflarından biridir. Hume'a göre insandaki bilginin kaynağı duyusal algılardır. Zihin duyusal algılardan gelmeyen herhangi bir bilgiye sahip değildir. Bundan dolayı Tanrı düşüncesi kaynağını algılarımızdan alır. Zihnimizde bulunan her tür bilgi ve bunlar arasında kurulan ilişkiler duygusal algılar yoluyla edinilmiştir. Hume'a göre rasyonel inanç diye bir şey yoktur: Buna rağmen inanmamak elimizde değildir. Ahlakın temelinde de akıl ya da mantık değil duygular vardır. Bu görüşüyle ahlak ilkelerinin öznel ve göreli olduğunu belirtir.

Bu durum dinsel inançlar için de geçerlidir. Ancak inanma "değer"ine felsefi antropolojinin yaklaşımıyla bakıldığında, bunun bir insan fenomeni olduğu görülür. Temelini de insanın varlık yapısında bulur. İnanma fenomeniyle hayatın her alanında karşılaşılır. İnanma, insan hayıtının ve insanın eylemlerinin taşıyıcısıdır. *"İnanma olmadan bizim yapıp-etmelerimiz durur; varlığımız tehlikeye girer. Gerçi inanma bir değerdir. Fakat inanma yalın bir değer değildir; tersine, değer gruplarıyla örülmüş bir değerler örgüsüdür"* (Mengüşoğlu, 1991, s. 196). Güvenmek, anlaşmak, uyuşmak inanmaya dayanır. Bu fenomenler, inanmanın insanlar arasındaki ilişkilerin temeli olduğunu gösterir. Hiçbir şeye inanmayan insan yaşayamaz. Gerçekte her tür inançtan yoksun olan bir insanın yaşamasına olanak yoktur. *"Çünkü inanma ister dar anlamda, ister geniş anlamda anlaşılsın, insanın varlık temeline kök salmıştır. İnsan inanmadan yoksun olamaz; inanma yok edilemez. Çünkü inanmayı yok etmek demek, insanı yok etmek demektir"* (Mengüşoğlu, 1991, s. 203). Bu anlamda dini inançlar da çok tanrılı olsun, tek tanrılı olsun inanma fenomeniyle ilişkilidir. Ancak inanma fenomeni yalnız başına dinle ilişkilendirilemez. Hume bir insan fenomeni olan inanmadan çok, tanrısal inanç üzerinde durmuştur. Ancak Tanrı inancı inanma

fenomeniyle ilgilidir. Tanrısal inanç / dinsel inanç, insan haklarıyla ilişkilendirildiğinde azınlık hakları denilen haklar ortaya çıkar, Kuçuradi bunu şöyle açıklar:

> Azınlık hakları grup hakları olarak, belirli bir çağın veya belirli bir ülkenin koşullarında temel kişi haklarının gerektirdikleridir. Bir azınlık grubuna tanınan ayrıcalıklar değil, bir ülkede yurttaşların çoğunluğunun sahip olduğu bazı özelliklerden farklı özelliklere -farklı din, farklı dil, farklı etnik kökene- sahip gruplara üye kişilerin kendi insansal olanaklarını geliştirebilmelerini olanaklı kılan kamusal düzenlemelere ilişkin normlardır (Kuçuradi, 2011b, s. 144).

Bir ülkede çoğunluğun mensup olduğundan farklı bir dine mensup kişilerin veya dinsizlerin yurttaş olarak ayırımcı muamele görmeleri, aynı şekilde negatif bir temel haktır. *"Farklı dinsel azınlıkların yaşadığı toplumlarda en temel gereklilik, devletin laiklik ilkesine tam bağlılığıdır. Laiklik ise negatif bir taleptir"* (Kuçuradi, 2001, s. 145).

Çünkü laiklik ilkesi, dinsel normlar ister insan haklarına aykırı olsun, isterse insan haklarıyla örtüşsün kamu işlerinin düzenlenmesinde dinsel normların rol oynamamasını talep eder.

İnsan hakları düşüncesinin arkasındaki bir başka filozof ise Immanuel Kant'tır (1724-1804). Kant Yeniçağ felsefesinin en büyük isimlerinden biridir. Hem bir aydınlanmacı hem de bir bilgi kuramcısıdır. Kant'ı aydınlanmacılara yaklaştıran başka özellik onun eskiye karşı yeniyi öneren tutumudur. Ona göre akılla, eskimiş olan yaşama düzeni, yeni bir yaşama düzenine çevrilebilir. İnsan bir yanıyla doğal bir varlıktır diğer yanı ise akıl varlığıdır. Kant'ta *"bütünsel insana, ileriye dönük insana yönelişin ilk gerçek adımları vardır, buna karşılık tüm eski kurumların ve tutumların, sezişlerin ve düşüncelerin bazen açık bazen örtülü eleştirisi vardır. O, yaşamı tüm toplumsal ilişkiler düzeyinde tartışmaktan kaçmayan bir düşünürdür"* (Timuçin, 1992, s. 434). Kant insanın yetkinleşmesi sorununu evrensel boyutta ele alır. İnsanın ilerlemesinin kökeninde her zaman güçlü birey olabilmek, bunun için de insanlığı geliştirmeye katkı sağlayacak aydınca tutum içinde olma zorunluluğu ve ödevini getirir.

Aydınlanma Nedir? sorusuna yanıt adlı çalışmasında şöyle der, "*Sapere Aude*! *(Aklını kullanma cesaretini göster!) Anlama yetini (aklını) kullanma*

cesaretine sahip ol. Aydınlanmanın parolası budur" (Kant, 1984, s. 1). Kant, aydınlanmayı insanın kendi kendisini düşürmüş olduğu ergin olmayış durumundan çıkarması olarak görür. Bu ergin olmayışın nedenini ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna bırakmasına bağlar. Kant'a göre birçok insan isteğiyle küçük kalmaktadır. Başkalarının kafasıyla iş görmek, başkalarının buyruğuna uymak, dünyanın en kolay işidir. Asıl olan insanın aklını kullanma cesaretini kendinde görebilmesidir. Kant'ın felsefesinde aydınlanma için özgürlük kaçınılmazdır. Ancak özgürlük kolay bulunan bir şey değildir. Kant şöyle der, *"Her yandan bağırdıklarını duyuyorum! düşünmeyin!"* Resmi görevli *"düşünme yap"* diyor. Sermayeci *"düşünme öde"* diyor. Papaz *"düşünme, inan"* diyor (Kant, 1984, s. 3). Bu durumda ne olursa olsun bilge kişiye büyük iş düşmektedir, bu da aklımızı toplumsal düzeyde kullanarak halkı aydınlatmaya çalışmaktır. Böylece Kant'ın felsefesi aklı, eleştiriyi ve aydınlanmayı temel alan bir felsefe olur. Kant'ta akıl, insanın dünyaya baktığı penceredir. İnsan akıl yanıyla özgür olabilmektedir. Kant akıl için şöyle der: *"çünkü akıl, saf akıl olarak gerçekten pratik olduğunda, gerek kendi gerçekliğini, gerek kavramların gerçekliğini yapıp etmeyle kanıtlar; O'nun bu gerçek olma olanağına karşı çıkan bütün uydurma akıl yürütmelerde boşunadır"* (Kant, 1999, s. 3).

Kant'ın en çok üzerinde durduğu konulardan biri de istemenin otonomisidir. Kant istemenin otonomisini açıklamayı başarır. Kant'a göre insanın istemesi bir nedenselliğe bağlıdır. Bu nedensellik de doğanın koyduğu nedenselliğe bağlı değildir, istemenin bir nedenselliğidir. Bu nedensellik doğadaki nedenselliğin karşıtıdır. Doğal nedensellik; doğal olayların bir determinasyon ilkesidir. *"Halbuki nedensellik olarak isteme, akıl sahibi varlıkların yapıp etmelerini determine eder. Burada isteme otonomdur, yani isteme kendi kendisine yasa koyar. Çünkü Kant isteme ile pratik aklı bir tutar"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 124). Bu düşüncesiyle Kant isteme problemini sınırsız dinsel, felsefi ve metafizik kurgulardan kurtarmış olur. Kant eylemin, istemeyle ilgisi üzerinde dururken bu istemenin aynı zamanda bir yasa olması gerektiği düşüncesindedir. Kuçuradi'ye göre, *"Kant, eylem alanında da yasaların -her akıl sahibi varlık için geçerli olabilecek nitelikte olan ilkelerin - olduğunu ortaya koyma çabasında (...) İnsanın istemesinin belirlenme olanaklarını ve sorunlarını araştırır; buna dayanarak da eylemin değerlendirilmesi için bir ölçü-eylemin ahlaksal değer taşıması için, neyi*

isteyen bir istemeye dayanması gerektiğini - ortaya koyar" (Kuçuradi, 2011a, s. 66).

İsteme kendi dışında bir şey tarafından belirlenmeyip, saf pratik akıl olarak ortaya koyduğu ilkeleri isteyebilir. Bu da saf istemedir. Kant'ın saf istemesi yani kesin buyruk üzerinde durulmasının nedeni, insan haklarını korumayı istemenin ontolojik nedenlerini ortaya koymaktır. Eğer insandaki bu isteme olmasaydı, insan haklarını belirlemekten, korumaktan ve geliştirmekten söz etmek mümkün olamazdı.

Kant'ın saf pratik aklın temel yasasında belirttiği, *"Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin"* (Kant, 1999, s. 35). Bu, Kant'ın ahlak yasası dediği yasadır. Kant'ın kesin buyruğudur. Kant'ın ileri sürdüğü bu düşünce, isteme ilkesi için bir ölçü belirlediği gibi eylemin ahlaksal değer taşıması için istenmesi gereken olduğunu koyar.

"Özgürlüğün yasası olan bu yasa, saf aklın ürünüdür ve akıl sahibi her varlık için geçerli olabilecek tek yasadır. Ancak, insanın arzulama yetisi de olduğundan, bu yasa ancak bir buyruk olabilir" (Kuçuradi, 2011a, s. 66). Başka bir deyişle, istemeyi belirleyen maksim (istenen) her akıl sahibi varlık için geçerli olarak tasarlandığında kendini ortadan kaldırıyorsa bu yasa niteliğinde olamaz. Bir maksim (istenen), her akıl sahibi varlık için geçerli olabilecek nitelikte ise ancak o zaman ahlak yasasına uygun bir maksim (istenen) olur.

Kant pratik buyruğunda ise şöyle der, *"Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun"* (Kant, 1999, s. 38). Kant burada davranışı yani etik ilkeyi koyar. Belirtilen, insana sırf insan olma bilinciyle davranılması ilkesidir. Kant'ın bu buyruğu ahlak yasasının istediği nitelikte bir ilkedir. Kant'ın etik görüşünün çerçevesinde, ahlak yasasının içeriğini meydana getirir. Kant bu buyrukla değerli eylemin özelliğini de ortaya koyar. Burada anlatılmak istenen, kişinin eylemdeki ana amacı kendine ve başkasına insan olarak muamele etmesidir. Kendini de, başkasını da araç değil amaç olarak görmesidir. Ancak böyle bir eylem ahlaksal değer taşır.

Bu noktada, isteme fenomeninin diğer adıyla irade fenomeninin felsefi antropolojideki açıklamasına bakıldığında *"isteme, ne içinde bulunduğu ilişkilerden koparılabilir; ne de bir merkezdir. İsteme insanın yeteneklerinden birisidir. İsteme ile insanın öteki yetenekleri, eylemleri, akıtları, özellikle onun değer duygusu arasında çok sıkı ve içten bir bağ vardır"* (Mengüşoğlu, 1988, s. 125). Antropolojide istemeye yön veren değerler ve değer öğeleridir ve bunlar da bizim eylemlerimizi yönetirler. İnsanın bütün eylemlerinin arkasında bulunan isteme, değerlerle ilişkilidir. İnsanın eylemleri isteme tarafından yönetilir. İnsanın eylemleri arasında karşılıklı, birbirini tamamlama ve birbirine bağlı olma gibi bir ilişki bulunur. İsteme, konulan amaç ve hedefleri, tasarlanan plan ve projeleri gerçekleştirmek için, eylemlerin arka planını oluşturmaktadır. İsteme, yapabilmeyi gerektirir. Eğer insan yapıp-etmelerini yani eylemlerini gerçekleştirmek için onlardan birine veya diğerine bir öncelik tanıyabiliyorsa, önceliği verdiğini yapıyor ötekini bırakabiliyorsa, bu yeteneğini kullanması veya kullanabilmesi için onun bir olanağa sahip olması gerekir. İşte bu olanak insanın özgürlüğüdür. Ancak Kant'ın özgürlük problemi "isteme" özgürlüğünün sınırları içinde kalan etik bir problemdir. Kuçuradi ise özgürlük sorununa sadece etik bir sorun olarak bakmaz. Özgürlük sorununu üç başlık altında toplar. Birincisi antropolojik özgürlük, ikincisi etik özgürlük, üçüncüsü ise toplumsal özgürlüktür. Kuçuradi'ye göre;

> Düşünce tarihinde hemen hemen her filozofu uğraştırmıştır özgürlük. Özgürlüğün, ilgili de olsa, birbiriyle karıştırılmaması gereken çeşitleri vardır, insanın -tür olarak - özgürlüğünü sorun edindiğimiz de, özgürlüğün insanın yapısal bir özelliği -bir olanağı- olduğu görülür; etik özgürlük ise, bir kişi özelliği ve etik bir değer olarak karşımıza çıkar. Toplumun bir özelliği olarak özgürlüğe baktığımızda da, özgürlüğün, toplumsal ilişkilerin kuruluşuyla ilgili bir "ide" bir inançlar ya da gereklilik düşünceleri bütünü olduğunu görürüz (Kuçuradi, 2009b, s. 32).

Özgürlük problemine farklı bir açıdan yaklaşan John-Stuart Mill (1806-1873) ise özgürlüğün bireye ait olduğunu ileri sürer.

John-Stuart Mill'e göre, birey başkasının iyilik ve mutluluğuna zarar vermeden, kendi yolunu, kendi iyiliğini elde edebilir. Her insan duygu, düşünce ve vicdan bakımından özgürdür. Herkes için ortak bir değer ya da iyi yoktur.

Egemene yani devlete karşı birey korunmalıdır. Mill'in görüşlerinde devlet, yurttaşlardan ayrı bir şeydir.

Ancak bunu söylemesinin temelinde dönemin İngiltere'sindeki sosyal ve ekonomik durum ve bireyin yönetim karşısında söz sahibi olamaması vardır. Mill'e göre siyasal zorbalıktan daha çok etkili olan, toplumsal zorbalıktır. Çünkü toplum her bireyi kendi kurallarına uydurmak ister, oysa ki kimsenin kimseye karışma hakkı olmamalıdır. Mill'in ileri sürdüğü fikirlerde özgürlükler, haklardır.

Mill'in görüşlerine insan hakları çerçevesinde bakıldığında, toplumun içinde bireye sahip çıkılması önemlidir. Çünkü insan hakları dediğimiz şey tek tek kişi haklarıdır. Mill'in *"her insan duygu, düşünce ve vicdan bakımından özgürdür."* ifadesine bakıldığında buna benzeyen ifadeyi Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde görmek mümkündür. Sözleşmenin (1976) 18. maddesinde *"Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı olmalı. Bu haklar dinini veya inancını pratikte gösterme ve öğretme özgürlüğünü kapsamalı."* Bu maddenin Mill'in görüşleriyle örtüştüğü açıktır. Mill'in *"Özgürlükler haklardır"* düşüncesine bakıldığında, insan hakları, her hakkın bir ihtiyaç olduğunu ancak her ihtiyacın hak olmadığını söyler. Özgürlükler ise farklıdır.

> Sanıldığı gibi özgürlüklerin taşıyıcısı kişiler değildir, ülkelerdir. Bir ülkede ki kamu düzeni, yurttaşlarına insana özgü bir olanağın gerçekleşip, gelişmesinin koşullarını sağlıyorsa, o ülke söz konusu özgürlüğün olduğu bir ülkedir." haklar söz konusu olduğunda, "hak" denen şey ile "özgürlük" denen, şey kavramsal olarak aynı şeydir, ancak iki farklı açıdan dile getirilmiş oluyorlar: bir şeye "hak" dediğimizde, onun korunması gerektiğini vurguluyoruz ya da korunmasını talep ediyoruz: Ona "Özgürlük" dediğimizde ise, onun hukuksal güvence altında olduğunu vurguluyoruz, ya da belirli bir ülkede kişilerin söz konusu haktan yararlanabildiğini ifade ediyoruz (Kuçuradi, 2011, s. 108).

Felsefi antropolojide özgürlüğün bir insan olanağı olduğu ise daha önceki sayfalarda belirtildi.

İnsan hakları düşüncesinin arkasında Avrupa'daki Aydınlanma felsefesinin büyük etkisi olduğu belirtildi ancak Friedrich Nietzsche'ye (1844-1900) göre durum öyle değildir. Nietzsche, Avrupa Aydınlanmasına karşı çıkar. Aydınlanmayla ortaya çıkan fikirlere karşıdır. Aydınlanma denilen şeyin anlamsız

olduğunu hiç olduğunu ileri sürer. Nietzsche'ye göre, Avrupa'da aydınlanma, çöküşü getirmiştir. Değerin, değersizleştiğini ve bunun da Avrupa'da sürü kültürünü yarattığını ileri sürer. Ona göre, dinin de, bilimlerin de hakikate bakışı hatalıdır. Her ikisiyle de hakikate ulaşılmaz. Tüm din ve bilim kavrayışı baştan aşağı yanılgıdır. *"Bu güne kadar hiç bir din, ne dolaylı olarak ne de doğrudan, ne bir doğma ne de alegori olarak gerçeği içermiştir. Çünkü her din korkudan ve ihtiyaçtan doğmuştur"* (Nietzsche, 2010, s. 106). Nietzsche'de dinin değeri diye bir şey yoktur. Din ile gerçek bilim arasında bir akrabalık söz konusu değildir. Ona göre, dinle gerçek bilim arasında hiçbir ilişki kurulamaz. Bilim ve din farklı yıldızlarda yaşar. Ancak bilim de başat değer olursa felsefe, din ve sanat çöker. Yeni değerler yaratmak gerek. Nietzsche şöyle der, *"Tanrı öldü, çünkü tanrıyı insanlar öldürdü. (...) İsa'yı çarmıha gerenler de tanrıya inanıyordu"* (Nietzsche, 2010, s. 36).

Nietzsche, yaratıcı insanı, üstün insan olarak niteler. Gerçek aydınlanma ise tarihsel varlık alanıyla ilişki kurmaktır. Nietzsche'nin görüşlerinde insanın sabit bir doğası olmadığından, sabit bir değerinden de söz edilemez. Ona göre, insan kendi özünü, kendi doğasını ve kendi değerini oluşturan bir varlıktır. İnsanın doğuştan getirdiği bir değeri yoktur. Ancak insan tarihsel alanın akışı içinde kendi değerini kendi yaratır. İnsanın onurunun bilgisi ise gerçek aydınlanmanın başladığı yerdir ve insanın değeri de ürettiği değerleridir.

Nietzsche'de insanın değerini belirleyen şey ürettiği değerleridir. *"Ancak felsefi antropolojiye göre "insanın değeri" ayrı, "insanın değerleri" ise ayrı şeylerdir."* (Kuçuradi, 2013a, s. 11)

Değerler var olan şeylerdir yani var olan imkânlardır. Değer ise bir şeyin değeridir bir şeyin bir çeşit özelliğidir. İnsanın değeri derken anlatılmak istenen ise *"tür olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan herşeyle) ilgisi bakımından özel durumu, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir"* (Kuçuradi, 2013a, s. 40). Aynı zamanda insanın değeri, insanın onurudur. *"İnsan onuru, insanın kendine duyduğu saygı, izzet-i nefis, şeref ve haysiyet'tir."* (Kuçuradi, 2009a, s. 40) Onur (dignity), nesneldir. Onurun Türkçe karşılığı "Şeref"tir ancak şeref başkalarıyla ilgilidir, şerefli muamele etme ya da etmeme yolu kültüreldir. Bundan dolayı bütün evrensel bildirgeler "onur", "dignity"

anlamıyla kullanılır. Bütün Evrensel Bildirgeler ve sözleşmeler "dignity" anlamıyla hazırlanır.

"İnsanın değerleri" ise tür olarak insanın tarihe getirdiği başarılarıdır. Bilim, sanat, felsefe, hukuk, teknik ve kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık koşullarının gerçekleşmesidir varlık koşullarının ürünü olan başarılarıdır. Kişilerin tarih içinde birbirine bağlı olarak yarattıkları bu başarılar insanın değerleri olarak, insanın belli başlı öğelerini oluşturur. Ayrıca aynı kişi, aynı olay ya da aynı durum farklı toplumlarca ya da farklı dönemlerde farklı değerlendirilmektedir. Kuçuradi aynı şeyin kimilerince değerli ve ya değersiz nitelendirilmesinin temeline üç farklı değerlendirme biçimini koyar. Bunlar *"değer atfetme" "değer biçme"* ve *"doğru değerlendirme"* dir (Kuçuradi, 2013a, s. 30). İnsanın değerlendirme yapması ise bir insan fenomenidir yani insanın varolma şartıdır.

Doğru değerlendirme, kişinin yapıp ettiklerinin ve ortaya koyduklarının değerlendirildiği şeyle ilgili yanını meydana getirir. Bu ne demektir? *"değerlendirileni doğru anlama ve kendi alanındaki yerini bulma, doğru değerlendirmenin değerlendirilen şey bakımından genel şartını meydana getirir"* (Kuçuradi, 2013a, s. 30). Açıktır ki doğru değerlendirme bir bilgi sorunudur ve eğer değerlendirme "insanın değerine" ilişkin bilgiden yola çıkılarak yapılmıyorsa kişi harcamalarına neden olur ve çoğu zamanda öyle olmaktadır. Tarih doğru değerlendirilmesi yapılmayan kişilerin mezarlarıyla doludur. Bunun bilinen örneği Giordano Bruno'dur. Değer biçme ve değer atfetmeye bakıldığında, *"değer biçmede, kedisine değer biçilen şey sadece kamusal olarak göz önündedir; değer atfetmede ise, kedisine değer atfedilen şey, değer atfedenle olan özel ve dolaylı bir ilgisi yüzünden "değerli" görülmektedir"* (Kuçuradi, 2013, s. 30). Başka bir deyişle değer atfetme de değer atfedilenin öznel durumu genelde fayda esaslıdır. İhtiyacını karşılayan kişi olarak gördüğünden değer atfeder, sübjektiftir. Bir şeye *"değer atfetmek"* ve bir şeye "değer biçmek" arasındaki ilişki, *"değeri söz konusu edilen şeyin, kendi dışında olan bir nedenden dolayı değerli veya değersiz görülmesidir"* (Kuçuradi, 2013a, s. 30).

Nietzsche, insanın onurunun bilgisi gerçek aydınlanmanın başladığı yerdir, demektedir. Oysa ki belirtildiği gibi, insanın değeri insanın onurudur. Gerçek aydınlanma ise olsa olsa bu bilgi çerçevesinde mümkün olabilir. Başka bir

ifadeyle, tür olarak insan değerlemede bulunan bir varlık olduğundan, değerler yaratabildiğinden değerli bir varlıktır.

> Bu değerinden dolayıdır ki "insan hakları" olarak adlandırılan bazı haklara sahiptir. İnsanın değeri tür olarak sahip olduğu, onu diğer varlıklardan ayıran özellikleri ve olanakları olduğuna göre insan hakları tür olarak insanın özelliklerini ve olanaklarını gerçekleştirmek ve geliştirmek için geçerli koşulları dile getiren istemlerdir (Yalval Gedik, 2011, s. 2).

Ancak Nietzsche her ne kadar insanın değerini, insanın ürettiği değerleri olarak görse de bu filozof için şu söylenebilir;

> Onun öfkeli, yalnız, kırılgan, güçlü, sevecen ve çocuksu bir bilgeliği vardır. Başkalarının birkaç kitapta söylemek istediğini (ya da söylediğini sandığını) o birkaç cümlede anlatır. Kendine karşı da sert bir adamdır. Nietzsche "Kalemini kanına batırarak" yazar. Sırrını vermek istemez onu anladığınızı sandığınız noktada elinizi bırakır, bir Anka kuşu gibi havalanır ve kendinizi donmuş bir denizin ortasında bulursunuz. Hem size en yakın, hem en uzak, hem en şefkatli, hem en ulaşılmaz olmak ister. Bir deniz feneri arayan kaybolmuş bir geminin tayfaları gibi okursunuz onu. O size (...) Korkarak yaşıyorsan yalnızca hayatı seyredersin diye fısıldar. Gerçekte öyle bir hayat yaşamıştır ki cenneti de görmüştür, cehennemi de (...) Doğrusu Nietzsche'yi okumak ağır gelir insana. Aklın sınırlarını aşan çözümsüz sorunlarla karanlık labirentlerde gezdirir sizi. Zekânızı aşan problemler olduğunu ve daha insanlık adına sorulması gereken hiçbir temel sorunun sorulmadığını anlarsınız. Sizin günahınız asıl soruları unutarak sizden önceki kuşakların uydurduğu "Çözümlerle uğraşmaktır" siz "kafeste doğmuş ve yaşamış bir evcil kuş olduğunuz" ve orada efendileriniz tarafından yemlendiğinizi bile bilemezsiniz. (...) Gerçekte özgürlük duygusu "Kafeslenmişlere" yabancıdır. İnsanlık, adalet, kardeşlik, sevgi gibi erdemlere de yabancıdır onlar. İşte Nietzsche'nin affedilmez suçu budur. Bize yanıtını bilmediğimiz soruları sormak hem de bunu yanardağ gibi öfkeli patlamalarla ancak bir o kadar da ince, dokunaklı, şefkatli ve şiirsel bir ses tonuyla sormaktır. Buda Onun "günahı" olsun (Aydın, 2015, s. 233).

Buraya kadar Aydınlanma felsefesinin insan hakları düşüncesinin oluşmasını sağlayan önemli filozoflarının insana ve insan haklarına ilişkin bakış açıları verilmeye çalışıldı. Amaç, 'insanın değeri'ne ilişkin bilgiden yola çıkarak, insan hakları kavramını açıklamak ve insanın neden birtakım haklara sahip olduğunu düşünce tarihi akışı içinde vermekti.

Ancak temelinde insan hakları kavramı, adalet kavramından ayrı düşünülemez. Adalet, insan haklarının sağlanması, korunması ve geliştirilmesi için en önemli koşuldur. Bakıldığında; hak *"borçlu olunan şeyi vermek"*, borç *"iade edilmesi verilmesi gereken"*, adalet ise *"her birine gerekeni, borçlu olunanı vermektir."* Bu tanımın Platon'a ait olduğu Platon'un felsefesi açıklanırken belirtilmişti. Ancak adaletten önce bir koşul var ki bu olmadan, insan haklarından ya da adaletten söz etmek mümkün değildir. Bu da tüm hakların ve adaletin gerçekleşebileceği ön koşul olan barıştır.

Barış bir insan hakkı değil bir durumdur. Tüm hakların onun içinden gerçekleşebileceği bir durum. İnsan hakları, insanın insansal koşullarının gerçekleşmesini talep eder, başta yaşam hakkı olmak üzere beslenme, sağlık, eğitim, çalışma, barınma vb. bu taleplere cevap verilebilmesi için öncelik barış durumunun korunması ve barış durumunda olmayan yerlerin barış durumuna geçmeleridir. Bugüne kadar barış, insanın değerinin yüceltilmesinin bir koşulu olarak değil de, sadece savaşmama konusunda yapılan resmi bir anlaşma olmaktan ileri gidememiştir. Oysa ki, insanın değerinin yüceltilmesi, temel hakların adaletli bir şekilde gerçekleşebilmesi, korunabilmesi ve geliştirilebilmesi için barış ortamında olunması temel bir şarttır. İnsan haklarına saygı ve bu hakların yaşanmasını sağlama, sürekli barışın olduğu kadar, bütün yapıcı uluslararası ilişkilerin de temelidir. *"barış, insan dünyasında ne yazık ki eksiksiz bir biçimde kurulamamıştır. Adalet hâlâ bir düşünce, bir kavram olarak sadece kimi insanların düşüncesinde yer almıştır. Hatta dünya öyle bir "insanlık durumu"nu yaşamaktadır ki, eşitsizliklere, adaletsizliklere duyulan tepkiler yeni eşitsizliklere, adaletsizliklere yol açmaktadır"* (Çotuksöken, 2012b, s. 102). O halde adalet nedir ve nasıl sağlanır? Adalet kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavram olup, eski çağlardan bu yana sınırları çizilmeye çalışılmaktadır.

Adalet, 'adl' kelimesinden türetilmiş Arapça bir kelimedir. *"Doğru, müstakim, dürüst, düz, müsavi, dengeli anlamlarına gelmektedir."* (T.D.K.) Ancak adalet bir fikirdir, tarihe getirilmiş diğer fikirler gibi. *"Adalet fikri nasıl kavramlaştırılabilir?"* sorusuna Kuçuradi şöyle açıklama getirir,

> Bu soru açısından olan bitene baktığımızda şunu görürüz; insanlar... kendilerine ya da bir başkasına bir şeyin - her tek durumda farklı bir şeyin ve bu ne olursa olsun

> belirli bir şeyin - verilmesi gerektiğini, o anda sahip olamadıkları, ama ister olsun ister olmasın, kendilerine ait olduğunu düşündükleri bir şeyin, onlara verilmesi gerektiğini kastediyorlar; yoksun bırakıldıkları, kendilerinden "alınmış" ve onlara geri verilmesi gereken bir şey (Kuçuradi, 2009a, s. 41).

Kuçuradi'nin bu açıklaması Platon'un *Devlet*'indeki adalet tanımına karşılık gelmektedir, *"her birine gerekeni, borçlu olanı vermek."* Bu da adalet fikrini bilgisel olarak kavramlaştırabilmek için nereye bakılması gerektiğini gösterir. *"Bu da adaletsizliktir - bir fikir olan adalete karşılık bir durum, bir olgu olan adaletsizliktir"* (Kuçuradi, 2009a, s. 43). Bu durumda adaletsizlik, insanlara insan olarak borçlu olunanı bulduğumuz yerdir. Bu aynı zamanda temel insan haklarının türetildiği yerdir. Bu da göstermektedir ki, adaletsizlik kişilerin bazı haklarının doğrudan ya da dolaylı olarak çiğnenmesine yol açan ve yaşanmasını engelleyen bir muamele biçimidir. Bu adaletsizliğin hak çiğneme ya da hakların gözardı edilmesiyle ilişkili olduğunu gösterir. Böylece adaletsizlik durumundan üretilen talepler ya da ilkeler, adaleti kavramlaştırmayı mümkün kılar. *"Çünkü adalet ve adaletsizlik iki karşıt terim olduğu halde, iki karşıt kavram değildir. Adaletsizlik terimi bir durumu, adalet terimi ise farklı (bir fikri insan tasarımını), genel bir talebi yada bir üst ilkeyi dile getiriyor, bir durumu değil"* (Kuçuradi, 2009a, s. 45). Bundan şöyle bir sonuç çıkar, adalet kişilerin temel haklarının korunması talebidir. İnsanın, insansal olanaklarının ülkeler ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesinin talebidir. Adalet kavramı bir üst ilke olarak karşımıza çıkar, talep etikleri ise sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerin düzenlenmesini belirleyen ilkelerin, insan hakları bilgisiyle türetilmesidir. Bu noktada "insan hakları nedir?" sorusu sorulabilir. Kuçuradi'ye göre insan hakları bir fikirdir, insan aklının ürettiği bir düşüncedir.

> İnsanlar insan oldukları için -yediğimiz ekmeği yapmış, heran kullandığımız elektriği bulmuş, bazılarımızın okuduğu küçük prensi yazmış, hakkaniyet düşünecsini getirip ombutsman kurumunu kurmuş bir türün üyeleri oldukları için- belirli bir şekilde: insanın bir tür yapısal olanaklarının gerçekleştirilmesini olanaklı kılan bir şekilde muamele görmeli, çünkü yaşamda insanların çoğu başka insanlara bu şekilde muamele etmiyor. Tek tek insan hakları etkin ve edilgen anlamda etik ilkelerdir. İnsanların görmesi ve başka insanlara göstermesi gereken muameleyi dile getirirler (Kuçuradi, 2011a, s. 72).

"İnsan Onuru" (human dignity) denilen şeyde insanın bu değerinin farkındalığına işaret eder. Her insanı, insanın bu yapısal olanaklarını gerçekleştirebilecek şekilde muamele görmeye lâyık kılan da insanın bu değeridir. Kuçuradi'ye göre insan onuru insanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır. Kuçuradi şöyle devam eder:

> Tür olarak insanın değerinin felsefi/antropolojik bilgisinden, yani insan türünün belirli yapısal özellikleri ile olanaklarının ve bunlardan kaynaklanan ve ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden oluşur. Bu bilgi, ona sahip olanlar için, doğal ve rastlantısal özellikleri ne olursa olsun başka insanlara, hatta bu değerin farkında olmayanlara da bu değere uygun muamele etmeyi gerekli kılıyor. Bir kişinin, herşeyden önce bir insan olduğunun bilincine varmasını, tek ortak kimliğimiz olan insan kimliğimizin farkına varmasını sağlayan da, bu bilgidir (Kuçuradi, 2011a, s. 72-79).

Bu durumda insan hakları neyi talep eder? Neyi ister? İnsan hakları her şeyden önce *"insanın değerini - varlıktaki yerini - kendi değerimizi korumayı istemektir"* (Kuçuradi, 2011a, s. 2). İnsan haklarının getirdiği ilk talep "insanın değeri"nin ve "onur"unun korunmasıdır.

Bir hakkı insan hakkı yapan, insanın olanaklarının bilgisidir. Bu bilgi, insan olanaklarının gerçekleşmesini sağlayacak koşulların olması gerektiğini talep eder. Bu taleplerden / isteklerden bazıları insanın olanaklarıyla doğrudan ilgiliyken bazıları ise bu olanakların gerçekleşmesi ve geliştirilmesi için ön koşuldur. Birinci tür işlemler doğrudan insanların olanaklarının gerçekleşmesiyle ilgilidir.

Bu insana özgü etkinlikler gerçekleştirilirken kişilere dokunulmamasıdır. Kötü muamelenin yapılmaması, işkence edilmemesi gibi. Bu hakların çiğnenmemesini sağlayacak olan devlettir. Devlet kişilerin bu haklarını koruyarak yasal güvence altına almalıdır. Temel özgürlükler denen özgürlükler, bu kişi haklarının yasal güvenceleridir, bir kişi insan olarak olanaklarını gerçekleştirirken, o kişiye hiçbir nedenle "hiç kimse"nin dokunmamasını güvence altına alırlar. Bu haklar, bütün insanların eşit olduğu hakların bir kısmını oluştururlar. Bir diğer temel hak ise, tüm insanların eşit olduğu, her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu ve insan olarak olanaklarını gerçekleştirmesinin ön koşulu olan haklardır. Sağlık, barınma, çalışma, eğitim gibi, ancak bu hakların gerçekleşmesi başka tür haklara bağlıdır. Bu hakların korunması ise kişilere

doğrudan doğruya bağlı değil, bir ülkede yapılan düzenlemelere ve alınan siyasal kararlara bağlıdır. Bu haklar bir ülkede kişilere devletçe tanınan sosyal, ekonomik ve siyasal haklardır.

> Sosyal, siyasal ve ekonomik haklar, kişilerin sadece insan olmaları nedeniyle sahip oldukları haklar değil, bir ülkenin yurttaşı olmaları nedeniyle onlara yurttaşı oldukları, devlet tarafından tanınan haklardır. Bu haklar, her ülkede devlet tarafından kişilere -kendi yurttaşlarına- çizilen sınırlardır. O ülkede yurttaşların içinde serbestçe hareket edebilecekleri bazı alanların sınırlarını çizerler ve ilgili yurttaşlara da bu sınırların dışına çıkmamaları isteminde bulunurlar. Dolayısıyla bu hakların sınırları ülkeden ülkeye, o ülkenin içinde bulunduğu koşullara göre farklı çizilebilir (Kuçuradi, 2011a, s. 16).

Bu hakların korunmaları bir ülkede kişilere devlet tarafından tanınan hakların sınırlarının nasıl belirlendiğiyle ilgilidir. Özetle haklar iki gruba ayrılır. Birinci tür haklar kişi haklardır, yani temel kişi hak ve dokunulmazlıklarıdır. Bunlar insanın sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu haklardır.

İkinci tür haklar ise yurttaşlık haklarıdır. Bunlar ekonomik, sosyal ve siyasal haklardır. Bu haklar da temel kişi haklarıdır ancak bunlar kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerinin ön koşullarıyla ilgilidir. Bu haklar devletlerin yurttaşlarına sağladığı haklardır. *"Haklar yalnızca dilekleri, istekleri, dileyişleri haklı çıkarmak için değildirler. Haklar ancak daha güçsüz bir şeye değil de istemlere yol açtığı içindir ki, haklara sahip olmak insan onuruyla sıkı sıkıya bağlıdır"* (Shue, 2009, s. 41).

Bu bağlamda insan haklarının asıl amacı insanın değerinin bilgisinden yola çıkarak, insanın varlıktaki özel yerini korumak üzere yeni bir bilincin oluşmasını sağlamaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: SOSYAL DEVLET İLKESİ VE BARINMA HAKKI

Bu bölümde barınma hakkının ekonomik haklarla ilişkisi üzerinde durulacaktır.

2.1 Barınma Hakkı ve Ekonomik Haklarla İlişkisi

İnsan hakları kavramı, insandan yola çıkarken ve insanı bir bütün olarak ele alırken insanı bir olanaklar varlığı olarak niteler. İnsandaki her bir olanağı / varlık koşulunu, insanın bir "değer"i olarak görür. İnsan haklarının amacı insanın değerini yani onurunu korumayı gerektiren muamele biçimini ve insanın yaşamsal varlığını devam ettirebilmesinin koşullarına ilişkin talepleri dile getirmektir. Bundan dolayı insan hakları muamele yani davranış ilkeleridir. İnsanın bir bütün olması gibi, insan hakları da kendi içinde bir bütünlük oluşturur. Çotuksöken'in buna getirdiği açıklama şöyledir: *"gereksinimlerden doğan, insan ilişkilerinde, insan-dünya/çevre, insan-bilgi ilişkilerinde somutlanan insan haklarına yakından bakıldığında, bir örgü bir bütün oluşturdukları daha iyi anlaşılır."* (Çotuksöken, 2012b, s. 28). Bu örgü içinde, birine öncelik verilecek olursa bu hiç kuşkusuz yaşam hakkı olur. Yaşam hakkı insanın var olmasıyla ilişkilidir. İnsan olarak var olmak, ilk hakkı oluşturur. Çünkü yaşam hakkı, doğrudan insanın olanağıyla ilgili olan bir haktır. Taşıyıcıları bakımından insan hakları kişi haklarıdır. Ancak bütün kişi haklarının insan hakları olduğunu söylemek mümkün değildir. Bazı talepler doğrudan insanın olanaklarıyla ilgiliyken, -yaşam hakkı gibi- bazıları ise bu olanakların ön koşullarıdır.

Yaşam hakkı uluslararası sözleşmelerde, öldürülmeme hakkına ya da öldürme yasağına denk gelir. Yargısız infazlar, kayıplar ise yaşam hakkının açık ihlalleridir. Yaşam hakkı biyopsişik bir varlık olan insanın bütünlüğüne (ruh, beden, zihin) dokunulmamasıdır. Kişi dokunulmazlığıdır, kişi hak ve özgürlüğü kapsamındadır. Bununla yakından bağlantılı bir başka hak ise işkence ve diğer

insanlık dışı, zalimce ya da aşağılayıcı ceza veya muamelelere maruz bırakılmama hakkıdır. Bedensel güvenliğin temel bir hak olması, insanın yaşamsal varlığını devam ettirebilmesinin bir gereğidir. İnsanın varlığını devam ettirebilmesi için ilk hak yaşama hakkıyken insanın beslenmeye, barınmaya, çalışmaya da ihtiyacı vardır. Bunlar olmadan insanın, insansal olanaklarını gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. İnsanın varlığını devam ettirebilmesinin ön koşullarından biri de barınma hakkıdır.

Barınma nedir ve neden bir haktır? Barınma, Türkçe'de *"doğa etkilerinden korunmak için kapalı bir yere sığınmak, yerleşmek, yaşamak için uygun şartlar bularak oturmak. Sığınak/barınak/mesken"* (T.D.K.). Barınma kelimesinin kullanılmasının nedeni, tüm uluslararası belge ve sözleşmelerde Türkçe'ye karşılık gelen housing right / the right to housing / barınma kelimesinin kullanılmasıdır. Temelde barınak ve konut kelimeleri aynı anlama gelmektedir *"herbiri ayrı özellik taşıyan "oturulan yer", "lojman", "konut", "ev", "ikametgah", terimleri arasında köklü anlam farkı yoktur"* (Toprak Karaman, 1988, s. 94). Konut, bir grup veya tek kişinin bağımsız kullanımına ayrılmış birim olarak tanımlanabilir. Kişilerin barınma ihtiyacını karşılayan konut, sosyal politikaları etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Çünkü içinde yaşanılan konut toplumların ekonomik ve sosyolojik olarak gelişmişlik düzeylerini ve bilgi birikimlerini göstermektedir ve bu da anayasalara yansımaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, T.C. Anayasasında barınma hakkı Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler başlıklı üçüncü bölümünde yer alır ve şu ifadelere yer verilir: *"Herkes temel insani gereksinimlerini karşılayabilecek, insan haysiyetine yakışır biçimde konut ve barınma hakkına sahiptir."*

Devlet bu hakkın gerçekleşmesi için kentlerin ve diğer yerleşim birimlerinin tarihi ve kültürel nitelikleri ile çevre değerlerini de esas alan bir plan çerçevesinde gerekli tedbirleri alır. Ancak bize burada gerekli olan barınmanın bir hak olarak Anayasada yer alması ve bununda çevreyle ilişkilendirilmesi gerekir. Anayasada barınma, çevreden ayrı olarak düşünülmemiştir. Çünkü barınma kentlerde ve kırsal alanda çevreden ve insan yaşamına şekil veren koşullardan ayrı düşünülemez. Kentlerin özellikleri ve çevre koşulları gözetilerek planlamalar

yapılır. Oluşturulan planlar çerçevesinde kişilerin barınma ya da konut ihtiyacı karşılanmaya çalışılır.

Barınma hakkı, insanın yaşamsal varlığını devam ettirebilmesinin önkoşullarından biridir ve özel mülkiyetin dışındadır. Bu ne demektir?

İnsan birtakım temel ihtiyacı olan bir varlıktır. Doğa koşulları karşısında zayıf bir canlıdır. -10 derece soğukta ya da +60 derece sıcakta yaşayacak şekilde tasarlanmış bir canlı türü değildir. İnsan bir yanıyla biyolojik bir varlıkken diğer yanıyla psikolojik bir varlıktır. Bir bütün olan olanaklar varlığıdır. Yaşamsal varlığını devam ettirebilmesi için uyumaya, dinlenmeye bedensel birtakım ihtiyaçlarını gidermeye gereksinim duyar ve gereksinimlerini gerçekleştirebileceği bir mekâna da ihtiyaç duyar.

İnsanın barınmaya duyduğu ihtiyaç, onun yalnızca biyolojik / bedensel ihtiyaçlarını gidermesi için gerekli gördüğü bir gereksinimin dışında aynı zamanda psikolojik olarak güvende olma ihtiyacıdır. Güven, insanın bir "değer"idir. Barınma ihtiyacı insanın güven "değer"iyle ilişkilidir. Mutlaka karşılanması gereken temel insan ihtiyaçlarından biri olan güvenlik, *"insanın tehlikeden uzak olma durumu" olarak tanımlanmaktadır. Kişinin, tehlikelerden ve zararlardan uzak bir ortamda, beden ve ruh bütünlüğü içinde hayatını sürdürmesi anlamına gelen güvenlik, kişinin güven hissinin tatminini sağlamaktadır."* (Alper, 2011, s. 160). *"Bedensel olarak güvenlikte olmak başka herhangi bir hakkın yerine gelebilmesi için gerekli durumdur. Bedensel güvenliği güvence altına almak, herhangi başka bir şeyi hak olarak güvence altına almanın bir bölümüdür."* (Shue, 2009, s. 50). Bedensel güvenlik, insanın varlığını sürdürmesinin şartıdır. Bu durumda bedensel güvenliğin temel bir hak olması, insanın varlığını sürdürmesinin temel bir hak olduğu sonucunu da desteklemektedir.

İnsanlar ilk olarak varlıklarını sürdürmek için barınma ihtiyacını ağaç kovuklarında ve mağaralarda karşılarken bugün apartmanlarda, lüks rezidanslarda karşılamaktadırlar. Bu durum insanın ve insanlığın gelmiş olduğu noktayı gösterir. Ancak dünyanın değişik yerlerinde barınak olarak insanların çadırlar, konteynırlar ve buna benzer sığınaklarda barındıkları gerçeğini

değiştirmemektedir. Öyle ki, *"Toplumsal değişime ve gelişme sürecinde, ağaç kovukları ve mağaralardan başlayan işçi barınaklarından tek odalı bekâr evlerine, birkaç ailenin bir arada yaşadığı evlere dönüşen barınma ihtiyacı, kültürelliğinin yanısıra günümüzde hem ulusal hem de uluslararası metinlerde yer alarak insan haklarına ilişkin hükümler arasında yer almıştır."* (Koçancı ve Beşerli, 2015, s. 630). Örneğin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde barınma, *"herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşaması için yeterli yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan, başta geçimini sağlayamama durumlarında güvenlik hakkında kapsar."* şeklinde kaleme alınmıştır.

İnsan olarak doğan canlının, hayatın hem öznesi hem nesnesi olabilmesi için temel gereksinimlerinin karşılanması, barınma, çalışma, eğitim, sağlık gibi bazı koşulların belli bir düzeyde yerine getirilmesi gerekmektedir.

> Kişi olmak, insan olmanın getirdiği bir olanaktır; dahası rastlantısal bir durumdur, yani mutlak olarak verilmemiştir ve kaybedilebilir. Son derece iyi eğitim almış bir kişi, barınaksız kaldığında ve bu durum süre gittiğinde, zamanla kişi olmaktan uzaklaşabilir. Bu gibi durumlarda yitirilen, yalnızca "saygınlık" değildir; İnsan haklarının talep edilebilmesi için gerekli özne olma durumunun bile şüphe altına girdiği söylenebilir (Deveci, 2004, s. 43).

Bu nedenle nasıl olursa olsun yaşıyor olmak, insanın insan olmaya devam etmesine yeterli bir koşul olarak görülemez. En azından şunu diyebiliriz, yaşıyor olma durumu, insan haklarının gerçekleşmesinin ön koşulu olabilecek bir insan anlayışına temel oluşturmaya yetersizdir. İnsan haklarının barınma konusunda talep ettikleri ise, insanın güven içinde ve insan onuruna yakışacak bir şekilde barınması yani yaşamasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi bu aynı zamanda bedensel güvenlik hakkıdır, yani varlığını sürdürme hakkıdır. Bedensel güvenlik hakları yalnızca barınmayı kapsamaz geniş anlamıyla kirlenmemiş hava, kirlenmemiş su, yeterli yiyecek, yeterli giyecek, yeterli barınak ve en düşük düzeyde koruyucu halk sağlığı hizmeti demektir. Bu bağlamda barınmak için yapılan konutların içinin ve dışının da belirli bir standarda göre düzenlenmesini gerektirmektedir. Standartlar göz ardı edildiğinde özellikle de kentlerde, kent yaşamına uymayan,

çevre koşulları tamamen göz ardı edilmiş, adına konut ya da barınak denilen ama aslında kullanılacak başka bir kelime bulamadığımız, insanların yaşamak için mücadele verdikleri sığınaklarla doludur. Modern dünya olarak adlandırılan çağımızda, bu görüntüleri birkaç Avrupa ülkesi dışında dünyanın hemen hemen her yerinde görmek mümkündür. İnsanın temel ihtiyacı olan bu hakkın herkes için doğru projelendirilmiş bir çevrede ve sağlıklı konutlarda giderilmesi ise kişilerin değil devletlerin çözeceği bir sorundur.

Haklar bir bütünlük oluştururlar bir hakkın gerçekleşmesi çoğu kere bir başka hakla mümkün olabilmektedir. Barınma sorununun tam anlamıyla çözülebilmesi yani bu hakkın tam olarak gerçekleşmesi ise birtakım ekonomik haklarla mümkün olabilmektedir. Ekonomik hakların önceliği ise çalışma hakkıdır. Bu ne demektir? Sosyal devlet ilkesini benimsemiş olan ülkeler, yurttaşlarına çalışma hakkı, çalışma özgürlüğü ve çalışma ödevini sağlayacak koşulların oluşturulması görevini de kabul eder. Sosyal devlette çalışma hakkı, kişilerin sahip olduğu temel haklardan biridir. Bu noktada sosyal devlet ilkesi hangi devlet anlayışı üzerinden şekillendirilmiştir? sorusu sorulabilir. Sosyal devlet liberal devletin kendi yapısı içinde 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir aşamadır. Sosyal devlet anlayışının temelinde liberal devlet anlayışı bulunmaktadır. Bu devlet anlayışında toplumun, devletin ve siyasal iktidarın kökü bireyden ve birey iradesinden hareket edilerek açıklanır. J. Locke'un felsefesini oluşturduğu liberal devlet anlayışı ilk bölümde ele alınmıştı. Sosyal devlet ilkesi aynı zamanda sosyal adalet ilkesine karşılık gelmektedir. Sosyal adalet kavramı gerçek anlamda *"20. yüzyılın ürünü, özellikle çoğulcu demokratik toplumların dayanağı, amacı ve itici gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal adalet kavramının tarihçesi insan hakları ve demokrasinin gelişimiyle yakından ilintili olup, bunların gelişmesiyle paralellik gösterir ise de, ilk ipuçlarını tüm ferdiyetçi karakterine karşın, Fransız devriminde buluruz. Sosyal adaletin amaçlarından biri olan "sosyal ve ekonomik haklar" dan ilk sözeden 1793'de Robespierre olmuştur."* (Gürkan, 2013, s. 115).

Ancak özellikle 20. yüzyılda görülen iki büyük dünya savaşı kavramların, toplumların ve devletlerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. 20. yüzyıl hem bireyin merkeze alınması ve hem de insan üzerinde hükümdarlık kuran sistemin

çökmesiyle birlikte insanı siyasal iktidarlara karşı koruyacak güvenlik sistemlerinin oluşmasına -ki bunlar aynı zamanda insan hakları talepleridir- zemin hazırlamıştır. Koray'a göre:

> İnsan için 20. yüzyıl oldukça karmaşık, acısı da insan adına önemli kazanımları da bol olan bir yüzyıl oldu. İki büyük dünya savaşı, soykırım, atom bombası ve bölgesel düzeyde de olsa sürüp giden acımasız savaşları ve zulmü de gördü; maddi refahın sağlık koşullarının, eğitim olanaklarının artması ve iyileşmesini de yaşadı; insan hakları, hukuk devleti, demokrasi gibi kavram ve olguları da öğrenmeye ve yaşatmaya çalıştı. Aslında 20. yüzyıl hem bireyin merkeze alınması, insan üzerinde hükümranlık kuran kutsalların yıkılması, insanı özellikle siyasal iktidarlara karşı koruyacak güvence sistemlerinin geliştirilmesi açısından, hem de insanın kendi acımasızlığını ve zulmünü görmesi açısından ibret alınacak derslerle geçti (Koray, 2000, s. 7).

II. Dünya Savaşı 38 milyon insanın ölümüyle sonuçlandı. Hiroşimaya atılan bombayla 80 bin insan yok oldu. Durum böyle olunca II. Dünya Savaşından hemen sonra liberal devlet anlayışına sahip batı demokrasisi sosyal devlet ilkesini, -ki bu aynı zamanda sosyal adalet ilkesidir- kabul ederek yeni sosyal politikalar belirlemeye başladılar ve böylece yapılan yeni anayasalarda sosyal haklara geniş ve ayrıntılı bir şekilde yer verdiler. Başta 1946 Fransa, 1947 İtalya, 1949 Almanya ve 1961 Türkiye, anayasalarına sosyal devlet olma konusu hakkında hükümler koydular. 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de dördüncü bölümünde ekonomik, sosyal ve kültürel haklara yer vermiştir.

Bu gelişmeler sonucunda sosyal devlet anlayışını benimsemiş olan devletler hazırladıkları yeni anayasalarında, yurttaşlarının maddi ve manevi gelişmelerini sağlama görevini yüklenmiş oldular. Devlet tüm yurttaşlarının beden ve ruh sağlığını koruma ve insan onuruna yaraşır bir biçimde yaşamalarını sağlamakla yükümlü olduğunu benimsedi.

Sosyal devlet ilkesine göre devlet çocukları, anayı, gençleri, yaşlıları, engellileri, çalışamayacak durumda olanları korumakla yükümlüdür. Kişilerin sağlık koşullarına uygun yerlerde barınmalarını sağlamalıdır. Sosyal devletin oluşturmayı amaçladığı sistem, kişiyi gelecek korkusundan ve yoksulluktan kurtarmaktır. Sosyal devletin hedefi, kişinin maddi ve manevi gelişmesini

sağlamak ve ona hizmet etmektir. *"bireyi siyasal toplumun amacı olarak gören sosyal devlet, insanı, toplumun ve devletin emrinde bir araç olarak kabul eden tüm totaliter ve otoriter görüş ve uygulamaları reddeder"* (Göze, 1987b, s. 360). Ancak sosyal devletin niteliğini belirleyen şey uyguladığı sosyal politikalardır. Çünkü sosyal devlette toplumun ve devletin kaynağı bireydir. Bireyin kurduğu sosyal kuruluşlar ve aile toplumun temelini oluşturur. Sosyal devletin insanı, belli bir sosyal ve ekonomik ortam içinde yaşayan çeşitli sosyal bağlantıları olan bir varlıktır; sosyal, ekonomik, siyasal çeşitli kuruluşlar içinde yer alan, onlara bağlı olarak yaşayan ve çalışandır.

Birtakım sosyal politikalar sonucunda kabul edilen sosyal haklar ise kişinin amaç olma niteliğini güçlendirmiştir. Göze'ye göre sosyal haklar *"iktisadi bir doktrin değil, her şeyden önce hümanizmin ve insanlığın adalet duygusunun ürünüdür. İnsan onuruna saygının ve bireyi kutsal bir varlık olarak kabul etmenin mantıki ve hatta kaçınılmaz sonucudur."* (Göze, 1987b, s. 384). Türkiye 1982 Anayasasında sosyal haklara geniş yer vermiştir. Böylece sosyal haklar bireylerin özgürlüklerini sağlamakla kalmayıp, insanın insan gibi yaşamaları için zorunlu olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını da görev edinen devlet anlayışını yerleştirmiştir. Devletin bireyi himaye etmesini ve temel hizmetleri sağlamasını, maddi-manevi ihtiyaçların giderilmesi için engellerin kaldırılmasını istemek de sosyal bir haktır.

Bu bağlamda sosyal devlet *"asgari geçiş koşullarında, sıhhi bakımdan, öğrenim olanaklarından ve hele barınacağı bir konuttan yoksun bir kişinin gerçek anlamda özgür olamayacağını kabul eden çağımızın hukuk ve siyaset ilmine ve devlet görüşüne uygun olarak bireylere ve yurttaşlara sosyal birtakım haklar tanımak zorundadır"* (Göze, 1987b, s. 385). Bu hakların gerçekleşmesi ise görevlerinden biridir. Bu aynı zamanda sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması demektir. Sosyal güvenlik, temel ve vazgeçilmez insan haklarından biridir. Dar bir tanımla sosyal güvenlik; *"hastalık, kaza, analık, malullük, yaşlılık, ölüm ve işsizlik gibi durumlarda ortaya çıkan gelir kesilmesi ve gider artışları ile ilgili risklerin karşılanmasıdır. Aynı temelden hareketle yapılan bir tanıma göre de; sosyal güvenlik; belirli sosyal riskler dolayısıyla geliri kesilmiş veya azalmış kişilere geçim garantisi sağlayacak gelir transferi sağlama mekanizmalarının bütününe verilen addır"* (Alper, 2011, s. 162). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de sosyal

güvenlik hakkının niteliği ve kapsamıyla ilgili geniş anlamlar içeren ifadelere yer verilmiştir. Bildirge'nin 22. maddesine göre; "Herkesin toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkı vardır" denilirken, 25 madde de *"Herkesin gerek kendisi, gerek ailesi için yiyecek, giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere, sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir hayat düzeyine ve işsizlik hastalık, dulluk, yaşlılık veya geçim imkanlarından kendi iradesi dışında yoksun bırakacak başka durumlarda güvenliği hakkı vardır"* ifadelerine yer verilmiştir. Geniş anlamda güvenlik; *"nedeni ne olursa olsun insanların gelirlerinin kesilmesinin yanı sıra bir gelire sahip olsalar bile bu gelirin yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan yoksullukla mücadele anlamını taşımaktadır."* (Alper, 2011, s. 162). Bu bağlamda sosyal güvenlik haklarının devleti sosyal devlet yapmaya zorlayan haklar olduğu görülmektedir. Talas sosyal devletin niteliğini şöyle saptar; *"bir saptama, bir değer yargısı, bir amaç ve bir yapma, tutumdur"* (Talas, 1992, s. 60). Talas'a göre, saptama eşitsizliklerle ilgilidir. Değer yargısı, adaletsizlik ve doğrudan kişiden kaynaklanmayan eşitsizliklerle ilgilidir. Amaç ise, olabildiğince bu eşitsizlikleri azaltmaktır. Yapma ya da tutum, devletin müdahalesidir. Devletin müdahalesi ise sosyal adaletin gerçekleşmesine yönelik olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal bir hukuk devleti olduğunu açıklayan 1982 Anayasası başlangıç bölümünde *"her Türk vatandaşının (...) maddi ve manevi varlığını geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu"* belirtildikten sonra devletin temel amaç ve görevleri arasında *"kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmak, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak"* beşinci maddenin amaç ve görevi sayılmıştır. Ayrıca birinci grup sosyal haklar, çalışanların temel hakkı olan ekonomik güvenlik hakkıdır. Bu ne demektir? Yararlı ve verimli bir işte çalışma hakkıdır. Çalışma hakkı kişiye güvenlik sağlar, onu gelecek endişesinden kurtarır. Verimli bir işte çalışma da kişiye yeteneklerine göre, insan onuruna yaraşır bir hayat düzeyinde yaşaması için gerekli ücreti sağlar. Bu sosyal devletin adalet ilkesiyle hareket etmesidir. Bu yanıyla sosyal adalet, toplumsal düzenleme ilkesidir. Ancak sosyal adalet kavramını daha net bir şekilde belirleyebilmek için karşıtı olan kavramdan yani bir ilke olmayıp bir durum olan sosyal adaletsizlikten hareket etmek gerekir. *"Nasıl bir durumdur sosyal adaletsizlik? Ve bugün nasıl karşımıza çıkıyor? eğer bir ülkede yurttaşların bir kısmı klimalı villalarda veya katlarda oturuyorsa, başka bir kısmı*

kerpiç evlerde yaşıyorsa, orada sosyal adaletsizlik vardır." (Kuçuradi, 2011a, s. 12). Sosyal adaletsizliğin temelinde bir ülkede gelir dağılımındaki uçurumun yattığı kanısı yaygındır, ancak Kuçuradi, bunu sosyal adaletsizliğin önemli ama yalnızca bir görünümü olduğunu saptar. Kuçuradi, soruna insan haklarıyla ilgisinde baktığında dolaylı korunan bütün temel haklarla ilgili bir sorun olduğunu görür ve sosyal adaletsizliğin sırf yoksul ülkelerin sorunu olmadığını zengin sayılan birçok ülkenin de sorunu olduğunu ileri sürer. Sosyal adaletsizlik durumundan yola çıkarak sosyal adalet ilkesini şöyle açıklar: *"Sosyal adalet ilkesi, insanın yapısal olanaklarının kişilerce geliştirilebilmesinin ve genişletilebilmesinin genel önkoşulları olan ve ancak dolaylı korunan temel kişi haklarının, devlet tarafından -siyasal yönetimlerin yapıp, ettikleriyle- bütün yurttaşlar için eşitçe korunma olanaklarının sürekli sağlanması istemi olur."* (Kuçuradi, 2011a, s. 19). Bunun yapılabilmesi için de genel olarak her tek durumda, beslenme, çalışma, barınma, sağlık hakları gibi dolaylı korunan hakların korunmasında sosyal ve ekonomik konularla ilgili yasaların rolünü göstermektedir. Kuçuradi'ye göre bu da sosyal adaletsizliğin ortaya çıktığı noktaya parmak basmaktır. *"bir ülkede bütün yurttaşların eşit olduğu hakları -asgari ücret, emeklilik hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakları insan haklarında, yada temel haklardan- çalışma, barınma, eğitim, sağlık gibi haklardan farkını göstermeyi gerektirir. Bu da, aynı zamanda insan haklarını, Batı kültürüne dayanarak değil, insanın yapısal olanaklarının bilgisine dayanarak temellendirmek, yani antropolojik olarak temellendirmek anlamına gelir."* (Kuçuradi, 2011a, s. 20). Kuçuradi'nin açıklamalarına bakılarak şu söylenebilir: Barınma hakkı ve çalışma hakkı kişilerin yapısal olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin önkoşuludur.

Bireye tanınan çalışma hakkının gerçek anlamda uygulanabilmesi için devletin kişiye çalışma olanağını yaratması gerekmektedir. Sosyal, ekonomik ve siyasal haklar bir ülkede belirli bir düzeyde eşit olarak sağlanmadıkça bu hakların korunmasından ve geliştirilmesinden söz etmek de mümkün değildir. Bu hakların korunup, geliştirilmesi için uygulanacak sosyal politikalar, insan hakları perspektifinden yani insanın varlık koşullarından yola çıkarak oluşturulmalıdır. Çünkü *"sosyal politikalar, modern toplumda toplumu birarada ve uzlaşma içinde yaşayabilmesinin "ahlaki ve sosyal" boyutunu kurmakta ve bir anlamda*

toplumun "harcı" görevini gütmektedir." (Koray, 2000, s. 7). Sosyal devletten beklenen demokrasinin gelişmesine de bağlı olarak sosyal dengenin ve uzlaşmanın sağlanmasıdır. *"Bunun için devletin herkes için toplumda asgari bir ekonomik ve toplumsal güvence yaratması birincil bir önem taşımaktadır. Eğitim ve sağlık olanaklarının artması, ücret ve gelir dağılımını iyileştirmeye yönelik yasa ve uygulamalara geçilmesi, sosyal güvenlik sistemi gibi uygulamaların oluşturulması gerekmektedir."* (Koray, 2000, s. 63). Tüm bu sosyal önlemlerin sağlanması yalnız ekonomik gelişmeye bağlı değildir, uygulanacak olan siyasal ve ekonomik politikalarla ilgilidir. Sonuç olarak şu söylenebilir: Kişilerin barınma sorununun çözülebilmesinin temelinde sosyal devletin, adalet ilkesi gereği çalışma hakkının tam olarak sağlanmış olması gerekir. Çalışma hakkı sağlanmış olsa bile, çalışamayacak durumda olanların barınma ihtiyacını karşılayabilecek yetkili organ, gene devletin kendisidir. *"Yurttaşlarına hizmet etmek üzere örgütlenmiş olan devlet (...) bireylerin / kişilerin / yurttaşların haklarını kullanabilmeleri / kullanmaları konusunda ortam hazırlamakla yükümlüdür; bundan sorumludur"* (Çotuksöken, 2012b, s. 103). Sosyal ve ekonomik haklar belli bir düzeyde ama tüm yurttaşlar için eşit düzeyde sağlanmadıkça toplumsal bir barıştan da söz edilemez. Bunun da ötesinde birçok insan hakkının temelinde yatan yoksullukla ilgili durumlar, örneğin yetersiz beslenme, insanca yaşam için gerekli bir konuta sahip olamama, sağlıksız çevre koşulları gibi birtakım sorunlar temel hak olan yaşama hakkının korunmasını da olanaksız kılmaktadır.

2.2 Kentleşme ve Kentli Hakları

Bu bölümde barınma hakkının Türkiye'deki kentlerde neden bir sorun olduğu üzerinde durulacaktır. Bu ihtiyacın kentlerde sorun olması ancak kent ve kentleşmenin ne olduğuyla açıklanabilir.

Kent kavramı tarihin bütün dönemlerinde değişik anlamlara sahip olmuş dinamik bir kavramdır. Geçmiş dönemlere bakıldığında, *"cité, polis, medine, kent sözcüklerinin az çok aynı anlamlarda kullanıldığı söylenebilir"* (Toprak, 1998, s. 5). İnsana kentleri kurduran ise insanın toplumsallığıdır. İnsan ancak toplum içinde varlığını devam ettirebilmektedir ve bunun için de işbölümü yapmak zorundadır. İnsanın toplumsal bir varlık olması ve yapıp-etmelerinin devam etmesi sonucunda kentler kurulmuştur. Bunda insanın zihinsel ve düşünsel gelişim süreci de etkilidir. İnsanın kent toplumuna geçmesi aynı zamanda uygarlığın da başlangıcı sayılmaktadır. Kentleşmeyi belli bir tarihte başlatmak mümkün değildir. Ancak kentleşmenin kronolojik devreleri açısından beş gruba ayrıldıkları görülmektedir. Tarih öncesi kentler, klasik devir kentleri, Roma kentleri, Ortaçağ kentleri ve modern kentler. Tarihte ilk kentlerin M.Ö. 8000-7000 yılları arasında Mezopotamya, Filistin, Anadolu, Çin ve Hindistan'da kurulduğu görülür. Bu dönemdeki kentleşmeyi, tekerlekli taşıma araçları, karasaban, nehir kayıkları, sulama kanalları, madenleri işleme sanatının gelişmesi, toplumdaki ekonomik sosyal ve fiziki değişiklikler oluşturmuştur. Diğer taraftan kentlerde yapılan zanaat ve hizmetlerde uzmanlaşmaların başladığı görülür. Batıya gidildikçe kentleşme daha yavaş ilerler.

Avrupa'da kentleşme M.Ö. 3000-2000 yılları arasında kendini göstermiş ve zanaat çeşitleriyle yakınındaki Doğu Akdeniz bölgesinde ticareti geliştirmiştir. Deniz taşımacılığında kullanılan araçların geliştirilmesi ve ticaretin parayla yapılması kuzey-batı Avrupa'ya kentleşme hareketini getirmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında ise çok yavaş bir şekilde ilerleyen kentleşmenin karakteristik yapısını kentlerin sayı olarak artması meydana getirir. Ortaçağda kentleşme üç ilke çerçevesinde şekillenmiştir. *"Yayılan ve ticarete dayanan ekonominin gelişmesi ilkesi, ulusal devlet ilkesi, fiziki bilimlerin esaslarını ortaya koyan fikir sisteminin doğması ilkesi"* (İspir, 2013, s. 12). Bu üç ilke içinde önemli olan ulusal devlet kavramıdır. Çünkü farklı mekânlarda bulunan yerleşme alanları site-

polisin sahip oldukları siyasi iktidarı, toplumun siyasi örgütlenme şekli olan devlete devreder. Sanayileşme öncesi kentleşme, büyük ölçüde tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründe artış olmasının da etkisindedir ve değişik kültürlerin izlerini taşımaktadır. Modern anlamda kentleşme ise 18. yüzyıldan sonra başlar. Modern kentleşmede, Avrupa'daki Aydınlanma hareketinin düşünsel etkileri bulunur. Avrupa'da gerçekleşen 1848 sanayi devrimiyle birlikte kırsal alandan kentlere yerleşimler hız kazanır. Bu dönemde kentleşme ile sanayileşmenin birbirini karşılıklı olarak etkiledikleri görülür. Bu da kentleşmenin genellikle itici-çekici, iletici ve siyasal olarak sınıflandırılabilen faktörler etkisiyle ortaya çıktığını gösterir. Toprak Karaman itici-çekici nedenleri şöyle açıklar. *"Üretim faktörlerinin bileşimindeki değişme, köy ve kent yerleşim birimlerinin sosyal ve kültürel açıdan farklı imkanlar sağlaması ve demografik gelişim olarak özetlemek mümkündür."* (Toprak Karaman, 1998, s. 15). Her ne kadar kentleşme, yazının bulunması kadar eski bir geçmişe sahipse de, esas özelliklerini sanayileşmenin başlamasıyla kazanmıştır, denebilir.

19. yüzyılda sanayileşmenin ilk durağı olan İngiltere'de kentleşme oranı %80'leri bulurken Almanya'da %56.1, Fransa'da %41, İspanya'da %33.2, İsveç'te %21.5'tir. 1900 yıllarının başında Amerika Birleşik Devletlerinde bu oran %39.5'tir.

20. yüzyılda ise Avrupa'da *"Kentleşme hareketinde sanayileşmeye bağlı ekonomik unsurların yanı sıra sosyal, siyasal ve kültürel faktörler, hızlı nüfus artışı önemli rol oynamaya başlar"* (Serter, 1994, s. 74). Kentleşme hareketinde durum böyle olunca, kentler ekonomik ve sosyal yapıyı biçimlendiren temel unsurlardan biri olur, ayrıca toplumun iktisadi ve sosyal yapısındaki değişimlerin merkezi niteliğindedir. Kentlerin sosyal, kültürel ve tarihsel yapıları bakımından farklılıklar gösterdiği görülür. Bunları sanayi kentleri, kültür kentleri, savunma kentleri ve dinsel kentler olarak sınıflandırmak mümkündür. Küreselleşme sürecinde dünya kentleri teorisi ise J. Freidmman'a ait bir kavram olup, kentin dünya ekonomisine eklemlenme biçimi ve küresel sermayeyi çekebilecek alt yapının oluşturulması üzerinde durulmuştur. Bu türden kentlerin yaratılması durumunda, kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla dünya ekonomisine katacağı artı değerin önemi vurgulanmaktadır. Bu da göstermektedir

ki kentler, günümüz insanına daha büyük bir oranda iş ve yerleşim olanakları sunan bir yer değildir, aynı zamanda dünyanın en uzak yerini kendine çeken, bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre şekillendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan merkezlerdir. Burada önemli olan şey ise kent ile insan yaşamı arasında yapısal bir bağın olmasıdır. Sevgi İyi bu durumu şöyle açıklar: *"Kentten söz etmek, insandan söz etmektir. İnsandan söz etmek kültürden söz etmektir. Dolayısıyla kent demek insan ve kültür demektir. Bu durumda bir yerleşim yerinin kent olabilmesinin ölçütüyle ilgili bir dayanak noktası belirmektedir."* (İyi, 2015, s. 72).

Kenti anlatacak en uygun tanım; insanların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının belirli düzeylerde karşılandığı, belirli bir nüfusa sahip, her ülkenin kendi özelliklerine göre kriterlerini belirlediği fiziki yerleşme alanlarıdır, denebilir. Kentler, barındırdıkları nüfus, yoğunluğu fiziki-coğrafi özellikleri ve sınırları, yerleşme alanları ve geçirdikleri kronolojik evreler açısından sınıflandırabilirler. "Kentleşme nedir?" sorusuna verilecek cevap ise *"Kentleşme, her şeyden önce devletin yüklendiği hizmetler açısından faaliyetlerde bulunmasını gerektiren ekonomik, sosyal, fiziki ve nüfus alanlarındaki değişikliklerdir"* (İspir, 2013, s. 10). Açıktır ki kent kavramı salt fiziksel özelliklere işaret etmemektedir; *"Kent ile vurgulanmak istenen fiziksel özelliklerinin yanısıra barındırdığı sosyal, ekonomik ve politik süreçlerdir. Kent mekânı sosyo-mekânsal bir görüngü olarak toplumsal dinamiklerin ortamı, aynı zamanda ürünü durumundadır."* (Özler ve Salihoğlu, 2015, s. 354). Kentleşmenin özelliklerine bakıldığında, ilk olarak kentleşmenin bir değişim olduğu görülür. Bu değişimle beraber devletin ödevlerinde artış meydana gelir. Karşılaşacağı problemler ve görevler karmaşık ve teknik nitelikler taşır. Çoğu kere kentleşme, devleti sosyal devlet olmaya zorlar. Çünkü devlet kentleşme sebebiyle taşımacılık, konut, hastane, altyapı, enerji, kültür ve sosyal hizmetleri yürütme durumunda kalır ve bu da onu sosyal devlet yapar.

Türkiye'de kentleşmenin gelişimine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla birlikte, kentleşme olgusunun yeni siyasi ve idari yapılanmaya uygun bir şekil kazandığı görülmektedir. Ankara'nın başkent ilan

edilmesi, Anadolu'nun değişik kentlerinde çeşitli sanayi tesislerinin kurulması, idari bölümlenmenin yeniden düzenlenmesi ve ulaşımla ilgili yeni yatırımlar, kentleşmeyi etkileyen önemli faktörlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun genel nüfus içindeki payının yüksek olduğu görülmektedir.

> 1927 yılında kentli nüfusun içindeki payı yüzde 24.2 iken, kır nüfus için bu pay yüzde 75.8'dir. Ancak zaman içinde kentli nüfus artmış, 1980 yılında yüzde 43.9 ile kırsal nüfusa yaklaşmıştır. Daha sonraki yıllarda değişme kırsal alanlar aleyhine olmuştur. 1995 yılında 60.9 olduğu tahmin edilen kent nüfusu oranının 2000 yılında yüzde 70.6'ya yükselmiştir (Karaman, 1998, s. 18).

İstatistiklere bakıldığında hızlı bir kentleşmenin olduğu görülmektedir. Dünya genelinde kentleşme durumuna bakıldığında Birleşmiş Milletler Nüfus Biriminin yayımladığı son rapora göre:

> 1950'de dünya nüfusunun %30'u kentlerde yaşarken, 2014 yılında bu oran %547e ulaşmıştır. 2050 yılında ise, dünya nüfusunun %66'sının kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Ayrıca rapora göre, kentleşme düzeyleri ve örüntüleri bakımından küresel ölçekte, bölgeler bazında önemli farklılaşmalar ve yer değiştirmeler gözlenmektedir. Dünyanın en yüksek kentleşme oranlarına sahip bölgeleri Kuzey Afrika %82, Latin Amerika ve Karayipler %80 ve Avrupa %73 iken, Afrika %40 ve Asya %48 hâlen ağırlıklı olarak kırsal nüfus ve yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Öte yandan, özellikle kuzey Amerika'da ve Avrupa'da kentleşme hızlı bir süredir yavaşlamış, hatta duraklamıştır; Afrika ve Asya ise dünyada kentleşme hızının en yüksek olduğu bölgelerdir (Birleşmiş Milletler Nüfus Birimi Raporları, 2016).

Türkiye'deki kentleşmede sanayileşmenin etkisi büyüktür. Ancak kentleşme, sanayileşmeyle orantılı olarak gelişmemiştir. Kentleşme, sanayileşmeden çok daha hızlı bir şekilde gelişmiş ve bu da birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu noktada "kentleşme, her zaman kalkınmanın bir ölçüsü müdür?" sorusu sorulabilir. Buna verilecek cevap *"eğer kentleşme sanayileşmeyle birlikte gerçekleştirilemiyorsa, insanların değer dizgeleriyle tüketim davranışlarında değişiklik yaratmıyorsa, kalkınma açısından katkısı yüksek olmuyor, demektir"* (Keleş, 1972, s. 9). Ayrıca, kentleşme bir ülkede gelirin artmasına yardım ederken, bölgeler arasındaki gelir dağılımını olumsuz

yönde etkileyebilmektedir. Kentleşmenin çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki etkilerine bakıldığında ise şunlar görülmektedir:

1. Doğal yaşam alanlarının hızla yerleşim alanlarına dönüşmesi
2. Aşırı doğal kaynak çıkarımı ve tüketimi
3. Atıkların dünya tabakaları üzerindeki etkileri. Bu maddeyi açacak olursak, yanlış kentleşme en çok atmosfer, litosfer, hidrosfer üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu olumsuz etki kendini özellikle tarım faaliyetlerinde göstermektedir. Bu noktada sorulacak soru, doğru kentleşme nedir ve nasıl olmalıdır? Ülkemizde kentleşmeyle ortaya çıkan sorunlar, büyük ölçüde yerleşim alanı ve kent planlanmasının yetersizliğine dayanır. Yerleşimden kasıt arsa-toprak faktörünün nasıl kullanıldığıdır. Planlı kentleşmenin sağlanması kadar yaşamın devamında özenle korunması gereken doğal kaynaklardan birisi de topraktır. *"Başka bir ifadeyle toprak, flora ve fauna topluluklarının yaşamlarını sürdürebilmesinden maden rezervlerinin kullanımına kadar tüm çalışmaları etkileyen konumdadır. Bu nedenle de akılcı kullanımı önem taşımaktadır"* (Toprak Karaman, 1998, s. 34). Bu da kent planlaması yapıldığında, değerli tarım topraklarının kaybına neden olacak her türlü imardan kaçınılması gerektiğini göstermektedir. Tekeli'ye göre ise *"yerleşim yaşama uygunluktur; bir yerleşmenin insanın yaşama fonksiyonlarını desteklemesi, biyolojik gereksinimlerini karşılaması, kapasitelerini gerçekleştirmesine yardımcı olması gerekmektedir"* (Tekeli, 2011, s. 160). Başka bir deyişle bir yerleşim alanında, yeterli ve sağlıklı içme suyunun ve enerjinin varlığı, atıkların sağlık koşullarına uygun olarak uzaklaştırılması, güvenlik, insanların gürültüye maruz kalmaması gibi pek çok şey yer alabilir. Doğru kentleşmenin ikinci ayağı ise yerleşim alanına uygun kent planlamasıdır.

Planlama, gelecekte gerçekleştirilecek faaliyetlerle ilgili çeşitli alternatiflerin belirlenmesi ve bu alternatifler arasında seçim yapılmasını gerektiren bir kararlar sistemi oluşturmaktır. Bu noktada planlama iki şekilde ortaya çıkabilir. *"Birincisi, kentlerle ilgili çeşitli sorunlar ortaya çıktıkça bunlara çözümleyici planlama yapmak; ikincisi, ileride doğması olası problemleri önceden önlemek için planlama yapmaktır"* (İspir, 2013, s. 33). Ancak bu planlamaların, hem mekân hem de sosyo-ekonomik şartları kapsaması

gerekmektedir. Kent planlaması yapılırken asıl korunması gerekenin (yaşatılması gerekenin) insan olduğu unutulmamalıdır. Bir diğer yandan:

> Günümüzde, dünyadaki pek çok kentte, Avrupa'da, A.B.D.'de yer alan kentlerde olduğu gibi, eski kent-yeni kent ayrımı yapılarak planlama yolu ile düzenlemeler yapılmakta, eski kent merkezi ağırlıklı olarak kültür, turizm (eğlence, konaklama) gibi sektörlere yönelik olarak ihtisaslaşmaktadır. Yoğun turist akımı ve kentte oturanların bu bölgeye gelmeleri neticesinde de yaya odaklı mekânsal düzenlemeler (meydan, avlu, yaya aksları ve bu aksların örtüştüğü yeşil alanlar) dan bahsedilebilir. Eski tarihi kent merkezinin içinde yoğunlukları yüklemek yerine "Özeksizleştirme" stratejisi ile kentin dışında ulaşılabilir bir alanda yeni bir merkez oluşturmak daha rasyonel planlama uygulaması olarak kabul edilmektedir (Ayten, Baydoğan, Karahan ve Kılıç, 2015, s. 394).

Türkiye'deki kent planlaması tarihine bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında, planlama çalışmalarının başlamadığı ve hukuki düzenleme olarak 1882 yılında yürürlüğe giren "Ebniye Kanunu"nun uygulandığı görülmektedir. 1923 yılında Ankara'nın başkent oluşuyla önem kazanması, bu kent için bir imar planı hazırlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Kent arazilerinin düzenlenmesine ilişkin esaslı hukuki düzenleme 1930 yılında Belediye Kanununun yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu kanuna göre, bütün belediyelere imar planı yaptırma zorunluluğu getirilmiştir. Ancak kent planları geleceğe yönelik olmalıdır, sadece günün ihtiyaçlarını dikkate alan planlar nedeniyle kısa sürede altyapı hizmetleri yetersiz kalmakta kentler şantiye görüntüsünden kurtulamamaktadır. Doğru bir kent planlamasında ise *"Konut, endüstri, ulaşım, ticaret, kamu hizmetleri, yeşil ve açık alan gibi çeşitli kullanımlar birbirine bağlıdır"* (Toprak Karaman, 1998, s. 50).

Ayrıca oturma bölgelerinin çevresini rahatsız eden tesis ve etkenlerden korunması ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak sorunlar bu kadarla da çözüme kavuşamamaktadır; iyi bir kent planının oluşturulması için iyi bir bölge planlaması da şarttır.

Türkiye'de, kentlerde barınma sorununu yaratan nedenlere bakıldığında,

1. Kent nüfusundaki artış
2. Kente göç olgusu (ekonomik etki)
3. Aile yapısındaki değişim
4. Eskiyen konutların yenilenmesi ihtiyacı

5. Doğal afetlerle yıkılan konutların ikamesi

6. Arsa yetersizliği

7. Konut maliyetlerinin yetersizliği (DTP Türkiye Sosyal Göstergeler, 1990: 100) temel etkiler olarak gösterilebilir. Kentlerde yaşayan nüfusun artması, özellikle merkezi idarelerle mahalli idareleri buralardaki halkın barınma ihtiyacını karşılamak için çeşitli önlemler almaya yöneltmiştir. Bu önlemlerin başında kamu otoritelerinin, konut ile ilgili uygulamaları, çeşitli yönlerden denetimleri altında tutmaları gelmektedir. Bir başka deyişle teknik, ekonomik ve sosyal açılardan barınma ile ilgili uygulamaların belirli bir kamu otoritesinin denetimini zorunlu kılmaktadır.

Kentlerin artan konut ihtiyacını gidermek ve ölçülü şekilde genişlemelerini sağlamak için çeşitli planlar yapılırken konut alamayacak veya kiralayamayacak durumda olan kişilerin, bu sorununu çözmek için de planlar yapılmalıdır. Kentlerde konut homojen bir üretim değildir. Bu nedenle bir tür belirlemesi yapılamamaktadır. Ancak farklı özelliklere göre sınıflandırılabilir;

Konut;

a. Türü (bağımsız ev, apartman)

b. Kullanma hakkı (mal sahibi ya da kiracı)

c. Bulunduğu mekân (kent merkezi, banliyö)

d. Konutun yaşı

e. Büyüklüğü ve kullanılma kapasitesi (bir veya iki odalı) gibi fonksiyonel yapısına veya kamuya ya da özel mülkiyete ait olmasına göre de bir ayırıma tâbi tutulabilir. Söz konusu olan insanın yaşamını güven içinde sürdürebileceği “ev” ya da “konut”un insanın yaşamsal hakkına uygun bir şekilde inşa edilmesidir; bunu da belirleyecek olan insan haklarına dayalı kent planlanmasının yapılmasıdır. İnsan haklarına dayalı olmakla anlatılmak istenen, kentin ekolojik dengesinin korunduğu, yaşamın oluşturulduğu mekânların toplu taşımaya olan mesafesinden statların kentlilerin ulaşımını engelleyecek yerlere yapılmamasına kadar, kaldırımların ve sokakların engelli vatandaşları düşünerek yapılmasını da kapsayacak yaşamla ilgili birçok şey sayılabilir. Bu da kent kültürünü yaratmak demektir. Ancak elbetteki kent kültürü bu kadar değildir. Sevgi İyi’ye göre kenti kent yapan insan, kent ve kültür bütünlüğüdür. Kent her insanın kendini insan

olarak geliştirmesi gerekli olan olanakları sunan bir ortamdır. İnsanın *cultura animi* anlamında kültürü var edebilmesidir. İyi şöyle devam eder; *"Kent dediğimiz yerleşim, insanın temel haklarının olabildiğince üst düzeyde korunduğu, kişilerin özellikle "Çoğul anlamda kültür" karşısında özgür olabildiği, temel ihtiyaçlarının karşılanabildiği bir kamu yaşamı, yani insanın insan olarak var olabilmesi için kurulmuş, her insana açık olan ortak bir yaşam alanıdır. İnsan-kent-kültür bütünlüğünün anlamı da budur."* (İyi, 2015, s. 75). Bu bağlamda kent yaşamına bakıldığında karşımıza kentli hakları kavramı çıkmaktadır.

Nedir kentli hakları? Gerçekte kentli haklarının ne olduğu konusunda üzerinde uzlaşılmış uluslararası bir metin yoktur. Ancak 17-19 Mayıs 1992'de Avrupa Konseyi'nin "Avrupa Kentsel Şartı"nı kabul etmesi, kent sorunlarına insan hakları çerçevesinde yaklaşılması konusunda önemli bir adım olmuştur: Tekeli'ye göre kentli haklarını, insan hakları çerçevesine uyarlamanın iki yolu vardır. Tekeli bunlardan birincisini şöyle belirtir:

> Her üç kuşak insan haklarının ilkelerini, yerleştirme bağlamında yorumlamak ve somutlaştırmaktır. Bu yaklaşımın pek çok örneği, yaşam hakkı ve can güvenliği ilkeleri üzerinden verilebilinir. Kente temiz su sağlanması, yaşam hakkıyla yakından ilişkilidir. Yolların iki yanında düzgün kaldırımların bulunması ve yayalara öncelik verilmesi, can güvenliği ilkesinin yerleşimi açısından önemlidir. Herkese yeterli nitelikte konut sağlanması ise ikinci kuşak haklar kapsamında ele alınabilir (Tekeli, 1996, s. 17).

Ancak şu da belirtilmelidir ki, insan haklarının böyle değişik kuşaklara ayrılmasının pratik yararları olmasına karşın büyük sakıncaları bulunmaktadır. Örnek verilecek olursa barınma hakkı, birinci kuşak haklar kapsamı içinde yorumlanacağı gibi, sosyal haklar kapsamı içinde de ele alınabilir. Unutulmamalıdır ki insan hakları bir bütündür. Bir hakkın gerçekleşebilmesi çoğu kere bir başka hakla mümkün olabilmektedir: Hak dediklerimizin tümünün gerçekleşmesi gerekir. Kimi insan hakları düşünürleri, insan haklarını kuşaklara ayırmaktadır. Bunlara göre insan haklarının gelişmesi üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada daha çok bireyi devlet karşısında koruyucu, onun özel alanını, eylem alanını genişleten, özgürlük, yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, kendisini özgürce ifade etme hakkı, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlüğü gibi

haklardır. Fransız Devriminin getirdiği İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi sonrasında dünyada yaygınlaşan bu hak ve özgürlükler genellikle, klasik hak ve özgürlükler olarak bilinmektedir. Tekeli'ye göre:

> Birinci aşamadaki hakların ekonomik ve sosyal boyutunun bulunması, toplumda kişilere fırsat eşitliği sağlama konusundaki duyarsızlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli eleştiri konusu olmuştur. 1917'de yaşanan sosyalist devrim ve 1929 krizi sonrasında gelişen refah devletine paralel olarak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen haklar, çalışma, sosyal güvenlik, çalışanların örgütlenebilmesi, yeterli sağlık, eğitim hizmetleri ve konut sağlanması vb. konulardaki sosyal haklardır. Birleşmiş Milletlerin Ekonomik ve Sosyal Haklar Şartı bu ikinci kuşak hakları bir araya getirmiştir. Bu hakların gerçekleşebilmesi büyük ölçüde devletlerden beklenmektedir (Tekeli, 1996, s. 16).

Bu düşünürlere göre insan hakları, çeşitlemesini ve kapsamını genişletmeyi daha sonra da sürdürmüştür. Günümüzde dayanışma hakları denilen üçüncü kuşak haklar gelişmektedir; kentli hakları da üçüncü kuşak haklar içindedir. Kentli haklarının neler olması gerektiği üzerinde duran Avrupa Kentsel Şartı (1992) incelendiğinde ise aşağıdaki haklar belirmektedir.

Bunlar:

1. İnsan haklarına saygılı ve bu hakları geliştirmeye açık, bireylere refah ve kişiliğini geliştirme fırsatı sağlayan bir kentsel ortamda yaşama hakkı. Bu ne demektir: İnsan haklarını koruyan ve bu haklara saygı duyan bir sosyal ortamda yaşamak, insanın temel haklarından biridir ve bu hak yaşam hakkını kapsar.

2. Saldırılara ve suça karşı korunmuş güvenli kentlerde yaşama hakkı. İnsan güven ortamında yaşayabilen bir varlıktır. Bedensel güvenlik aynı zamanda yaşam hakkının güvence altına alınmasıdır.

3. Hava, su, gürültü vb. kirlenmelere konu olmayan ekolojik dengelere duyarlı bir kentsel çevrede yaşama hakkı. İnsan doğanın bir parçasıdır ve doğanın içinde yaşamını devam ettirebilir. Suyun ve havanın kirletildiği bir yerde, insanın yaşamsal varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir.

4. Kentte yaşayanların ekonomik ve toplumsal girişimlerini geliştirebilmek için gerekli altyapılara sahip olmayı isteme hakkı. İnsan toplumsal bir varlıktır, yaşamını devam ettirebilesi için toplum içinde işbölümü yapmak zorundadır.

5. Kentte yaşayanların yeterli çeşitlilikte mal ve hizmetlerden seçme olanağına sahip olma hakkı,

6. Kentte uygun yeterli çalışma olanaklarına ve güvencesine sahip olma ve kentin ekonomik gelişmesinden pay alabilme hakkı,

7. Çoğulcu bir kentli kültürü edinebilme fırsatlarına sahip olabilme hakkı,

8. Kültürel farklılıkları dolayısıyla kimsenin iş yaşamında ve toplumsal yaşamda dışlanmadığı, ikincil konumlara itilmediği, çokkültürlü bir bütünleşmesi olan bir kentte yaşama hakkı,

9. Oturduğu yere bağlılık duyabileceği, ona anlam yükleyebileceği, kimliği olan bir kentte yaşama hakkı,

10. Tarihsel mirasın ve geçmişle sembolik bağların korunduğu, nitelikli, uyumlu mimarlık değerlerinin bulunduğu ve yenilerinin eklenebildiği bir kentsel çevrede yaşama hakkı,

11. Yeterli çeşitlilikte konutun üretilmekte olduğu sistemin sağladığı konut stoku içinden, kentte yaşayanların ödeme koşullarına uygun, sağlıklı, özel yaşamın gizliliğine önem veren, dinlendirici, güvenceli konut edinebilme ya da kiralayabilme hakkı,

12. Konut alanları, çalışma alanları, dinlenme ve eğlenme ile ulaşım kullanışları arasında, birbirini rahatsız etmeyen ama gereksiz ulaşım talepleri yaratmayan uyumlu bir arazi kullanışı dengesine sahip, insanların birbirleriyle ilişki kurma fırsatlarını çoğaltan bir kentte yaşama hakkı,

13. Kentlilere engelliler de dahil olmak üzere, kentteki değişik gelir gruplarına, kentin her noktasına çok zaman harcamadan belli bir konfor düzeyinde seyahat ederek ulaşmasına olanak veren yol ve ulaşım sistemine sahip olma hakkı,

14. İnsanların kendilerini yeniden üretebilme olanaklarını güvence altına alan, koruyucu sağlık önlemlerinin gerçekleştiği, tedavi edici sağlık tesislerine kolayca ulaşabilen, bu bağlamda sağlıklı içme suyu ve kanalizasyon sistemlerine sahip yeterli ışığı alan, yeşil alanlara sahip bir kentte yaşama hakkı,

15. Dünyanın gelişmiş bilgi ve hünerlerini elde etme olanağını sağlayan, eğitim ve kendini yetiştirme olanakları veren, bu olanakları sürekli olarak geliştiren bir kentte yaşama hakkı,

16. Kentte yaşayanların, yaş, yetenek ya da gelir ayırımı olmadan yeterli çeşitlilikte spor yapma ve boş zamanları değerlendirme olanaklarından yararlanabilme hakkı,

17. Kentlerde yaşayanların, kentlerdeki hizmetlerin görülmesini sağlayacak yerel yönetimleri seçme ve seçilme, kararlarına katılma ve yönetim üzerinde sürekli bir demokratik denetimde bulunma, kentsel çevrenin ve hizmetlerin geliştirilmesine olanak verecek biçimde kendisini vergilendirme hakkı.

Bu liste ortaya konulduktan sonra genel olarak insan haklarıyla kentli hakları arasındaki ilişki ya da farklar açık hale gelmektedir. Tekeli bunu şöyle açıklamaktadır: *"insan hakları atomistik bireylerin oluşturduğu soyut bir toplumu temele almaktadır. Oysa kentli hakları kent içindeki insanı temele aldığı için daha somuttur"* (Tekeli, 2001, s. 178). Kentli hakları, insanın yaşamsal haklarının geliştirilmiş ve genişlemiş biçimidir. Bu bağlamda bakıldığında kentlerdeki barınma sorununu kentli haklarından ayırmak mümkün değildir. Kent yaşamında haklar iç içe geçer ve birbirini tamamlar. Kentli haklarının gerçekleşebilmesi ise tamamiyle sosyal devletin adalet ilkesiyle mümkün olabilmektedir. Birtakım hakların gerçekleşebilmesi ve korunabilmesi ancak devletin yaptırımlarına ve uygulamalarına bağlıdır. Bu da hukuksal yaptırımlarla ve yeni düzenlemelerle olabilmektedir. Bilinmelidir ki, *"Haklar yalnızca sevgi ve acımadan kaynaklanan ve kendilerine karşı en uygun yanıtın gönül borcu olması gereken armağanlar ya da iyilikler değildirler. Hak, hiçbir utanç ya da sıkılganlık duymaksızın istenebilecek ve üstünde diretilebilecek bir şeydir"* (Feinberg, 2009, s. 43). İnsan, insan onuruna layık olarak var olmalıdır ve bu onura koşut olarak gelişmelidir.

Hem insanın kendisi bu düzeye çıkmaya çaba göstermelidir hem de devlet yurttaşını bu düzeye çıkarmayı ödev olarak görmelidir.

3. SONUÇ

İnsan hakları kavramı, insanın insanla kurduğu ilişkide somutluk kazanır. Yani *"(...) insanlar arasındaki ilişkilerde ve insanın hem kendi türdeşine hem de varolan her şeye ilişkin davranışında kendine yer bulmaktadır"* (Çotuksöken, 2012b, s. 25). Haklara ilişkin bilincin ve haklara ilişkin zihinsel bir inceliğin olmadığı durumlarda hakların varlığından söz etmek ise mümkün değildir. İnsan hakları, insan davranışının bir tür yansımasıdır. İnsan hakları muamele etme ve muamele görme ilkelerdir, eylem ilkeleridir. Onun için etik ilkelerdir. Burada Ingeborg Bachmann'ın verdiği şu örnek uygun olacaktır. "Nerede başlar faşizm" atılan ilk bombalarda mı ya da üzerine yazılıp çizilen terörde mi? Hayır, faşizm iki insan arasındaki ilişkide başlar." Çünkü kişi haklarıdır insan hakları ve bu haklara saygı duymak etik bir sorundur. Kuçuradi insan haklarının etik ilkeler olduğunu verdiği şu örnekle somutlaştırır.

> İnsan haklarının etik ilkeler olduğunu aynı zamanda belki ilk belge olan ve hala en önemli belge durumunda olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin (1948) 1. maddesinde görüyoruz, 1. madde ilke, norm olmayan tek maddedir. 1. madde, bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdan ile donatılmışlardır, birbirine kardeşlik bağlamıyla davranmalı, üçüncü cümle davranmayı talep ediyor, bütün insanlar eşittir demiyor, onur ve haklar bakımından eşittirler. Niye eşittirler, 1. maddeye göre, çünkü akıl ve vicdan ile donatılmışlardır, yani insanlar belirli bir yapıda donatılmışlardır demek istiyor, insanlar belirli bir yapıda oldukları için ve aynı yapıda oldukları için eşittirler, haklar bakımından eşittirler (Kuçuradi, 2005, s. 3-4).

İnsan hakları bakımından eşitliğimizin temelinde, insan olarak aynılığımız bulunur. İnsanın bu yapısal özelliklerini korumayı istemek, insan olan herkesin ödevidir. İnsana özgü olanakları kişilerde koruma istemleri temel insan haklarını oluşturur. Kuçuradi bunu şöyle açıklar: *"Düşünce tarihinde adım adım bilincine varılan ve tökezleye tökezleye ortaya konan insan haklarını, bu olanakların her kişide korunmasını istemek, insanın değerini -varlıktaki yerini- kendi değerimizi*

korumayı istemek oluyor. Bu da, kişileri sırf insan oldukları için korumayı istemek oluyor" (Kuçuradi, 2009a, s. 74). İnsan haklarının neyin istemi olduklarını aynı zamanda bu istemin kime yöneltildiklerini biliyorsak, her an herkesçe herkes için neden korunması gerektiğini de bilmiş oluruz. Kuçuradi'ye göre bu istem "insana özgü olanakları kişilerde koruma istemleridir. Böyle olunca Kuçuradi "güvenlik ve varlığını sürdürme haklarından daha geniş bir temel haklar listesi sunar ve şöyle der: *"insan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirir. Bu gerekler insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkarlar"* (Kuçuradi, 2009a, s. 73).

Kuçuradi bu ölçütle birer kişi hakkı olan ve kişiye ilişkin kimi istemleri dile getiren insan haklarına baktığında ise bu istemlerin kendi aralarında önemli farklılıklar gösterdiklerini saptar. Bu istemlerin bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgiliyken, başka bir kısmı bu olanakların geliştirilmesi için genel olarak gerekli önkoşullardır. Başka bir kısmı ise bazı değişken koşullarla ilgilidir. Başka bir deyişle Kuçuradi, insan hakları kavramının temeline, kişinin güvenliğine ilişkin istemleri ve temel özgürlükler ile insanın olanaklarını korumanın genel olarak önkoşullarına ilişkin istemleri, sağlık için gereken yaşam düzeyini, barınmayı, çalışmayı, eğitim vb. hakları koyar. Barınma hakkında, insanın olanaklarını korumanın önkoşullarına ilişkin bir istemdir. Bütün insanların eşit olduğu, her tek kişinin insan olduğu için sahip olduğu bir haktır. *"Bu hakların korunması kişilere doğrudan doğruya bağlı değildir, bir ülkede yapılan düzenlemelere ve alınan siyasal kararlara bağlıdır"* (Kuçuradi, 2011a, s. 60). Bu haklar, her ülkenin koşullarına göre sınırları farklı genişliklerde çizilmesi söz konusu olan ve yasalarla tanınan başka haklar aracılığıyla korunabilirler. Ancak *"Bu haklara çizilen sınırların, korunmasına aracılık ettikleri hakları koruyup koruyamaması, bu sınırların bir ülkedeki bütün yurtaşların eşitliği ve o ülkedeki koşullarda temel haklar için yaratabilecekleri önceden görülebilir sonuçlar hesaba katılarak çizilip çizilmediklerine bağlıdır"* (Kuçuradi, 2011a, s. 60). Bunlar bütün insanların eşit olduğu temel haklar değil, bütün yurttaşların eşit olduğu haklardır.

> Kişi açısından bakıldığında etkin ve edilgen anlamda etik muamele ilkeleri olan insan haklarına devlet açısından bakıldığında, "insan haklarının, bu muameleyi

> mümkün kılan koşulları dile getiren normlar olduğu görülüyor. Başka bir deyişle, devlet açısından bakıldığında insan hakları, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde dayanılacak normlardır -yani çeşitli düzeylerde hukukun oluşturulmasında / türetilmesinde hareket edecek temel öncüller ve kamu işlerinin yönetimini belirleyecek normlardır (Kuçuradi, 2011a, s. 61).

Pozitif hukuk bunlara göre türetildiğinde ve kamu işleri bunlarla yönetildiğinde, kişiler olanaklarını gerçekleştirebilirler. Bir başka deyişle insan hakları toplumsal düzenlemeler, hukuk ve siyaset için etik ilkeler getirmedir. Ancak *"bugün yaygın bir şekilde kabul edildiği gibi insan hakları hukuk değildir; hukukun türetileceği öncüllerdir. Sadece -farklı gerçeklik koşullarında adaleti gerçekleştirecek hukukun öncülleridir"* (Kuçuradi, 2011a, s. 61). Yasalar insan hakları normlarını dayanak olarak alırsa ve insan haklarının talep ettiği muamele güvence altına alınırsa, kişiler insan türüne özgü olan olanaklarını gerçekleştirebilirler. Şu da belirtilmelidir ki, uluslararası insan hakları belgeleri, yasa ya da anayasa değildir. Devletlerin birtakım sözedimleridir. Böyle belgeleri imzalayan bir devlet diğer devletlere ve kendi yurttaşlarına bir söz vermiş oluyor. Bu da *"çağın ve ülkenin gerçeklik koşullarında yapılacak toplumsal düzenlemelerin başka normlara veya düşüncelere göre (ya da çıkarlara göre) değil, o evrensel normlara - insan olan herkes için muamele talepleri getiren bu normlara göre yapılacağı ve kamunun onlara göre yönetileceği sözü'dür"* (Kuçuradi, 2011a, s. 61-62).

Kuçuradi, insan hakları normlarının ahlaksal, kültürel ve hukuk normlarından farklılıklarını ortaya koyarken, insan haklarının belirli tarihsel koşullarda insanın bazı doğal olanaklarının değerinin bilgisinden türetilen normlar olduğunu ifade eder. İnsan hakları da insan türünün bu doğal olanaklarının gerçekleşebilmesi için gerekli olduğu düşünülen koşulları dile getirmektir ve "insanın değerini" varlıktaki özel yerini korumayı amaçlamaktadır. İnsan haklarının evrensel olmaları, insan olan herkes için belirli muamele talepleri getirmeleri, insan haklarının bu anlayışından ileri gelir. Kültürel normlar ise, değişik ve değişken olan yerel koşullardan türetilir. Genellikle bu normlar belirli bir grubun çıkarlarını korumayı amaçlar. Birçok hukuk normları da böyle kültürel normlardan türetilmektedir. Kuçuradi şöyle devam eder. *"İnsan haklarının sözünü ettiğim bilgisel ve değersel özelliği, onların pozitif hukuk*

normlarının doğrudan ya da dolaylı olarak türetileceği temel normlar olarak kullanılmalarını gerektiriyor" (Kuçuradi, 2011a, s. 66). Normlara ilişkin epistemolojik bilgi eksikliği birbirini çelen normların yasalaştırılmasını olanaklı kılmakta ve hukuku içinden çıkılmaz bir duruma getirmektedir.

> Muamele görme ilkeleri olarak insan hakları, doğal ya da rastlantısal özellikleri ne olursa olsun her insanın ve bütün insanların etik olarak nasıl bir muamele görmesi ya da görmemesi gerektiğini dile getirmeye çalışırlar. Bundan dolayı da insan hakları yasama için temel normlardır (Kuçuradi, 2011a, s. 67).

İnsan hakları yasama için temel normlar olmanın yanısıra sosyal devletin adalet ilkesinin temeline de yerleştirilmeleri gereken normlardır. İnsanın varlık olanaklarının önkoşulu olan barınma, çalışma, eğitim, sağlık gibi hakların geçekleşebilmesi de sosyal devletin adalet ilkesine bağlıdır.

Bu bağlamda barınma, insanın yaşamsal varlığını devam ettirebilmesinin önkoşulu olduğu için bedensel güvenlik hakları arasındadır. Bedensel güvenlik varlığını sürdürme hakkıdır. Bu hak sosyal-ekonomik haklar kapsamındadır. Sözü geçen ihtiyacın karşılanması devletin uygulayacağı sosyal politikalara bağlıdır. Sosyal politikaların niteliğinin belirleyicisi ise insan haklarıdır.

Kentli haklarında ise tüm hakların birbiriyle örtüştüğü ve tamamlandığı görülmektedir. Tüm bu hakların gerçekleşebilmesi, korunabilmesi ve geliştirilebilmesinin bazıları bize, başka bir deyişle kişiye bağlıyken, diğerleri devletin yaratacağı koşullara bağlıdır; koruyucusu ve planlayıcısı da devlettir.

4. EKLER

Ek 1: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

Önsöz

İnsanlık ailesinin bütün üyelerinde bulunan haysiyetin ve bunların eşit ve devir kabul etmez haklarının tanınması hususunun, hürriyetin, adaletin ve dünya barışının temeli olmasına,

İnsan haklarının tanınmaması ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana sevkeden vahşiliklere sebep olmuş bulunmasına, dehşetten ve yoksulluktan kurtulmuş insanların, içinde söz ve inanma hürriyetlerine sahip olacakları bir dünyanın kurulması en yüksek amaçları olarak ilan edilmiş bulunmasına,

İnsanin zulüm ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının esaslı bir zaruret olmasına,

Uluslararasında dostça ilişkiler geliştirilmesini teşvik etmenin esaslı bir zaruret olmasına,

Birleşmiş Milletler halklarının, Antlaşmada, insanın ana haklarına, insan şahsının haysiyet ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan imanlarını bir kere daha ilan etmiş olmalarına ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir hürriyet içerisinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiklerini beyan etmiş bulunmalarına,

Üye devletlerin, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyada gerçekten saygı gösterilmesinin teminini taahhüt etmiş olmalarına,

Bu haklar ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılmasının yukarıdaki taahhüdün yerine getirilmesi için son derece önemli bulunmasına göre,

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu,

İnsanlık topluluğunun bütün fertleriyle uzuvlarının bu beyannameyi daima gözönünde tutarak

öğretim ve eğitim yoluyla bu haklar ve hürriyetlere saygıyı geliştirmeye, gittikçe artan milli ve milletlerarası tedbirlerle gerek bizzat üye devletler ahalisi gerekse bu devletlerin idaresi altındaki ülkeler ahalisi arasında bu hakların dünyaca fiilen tanınmasını ve tatbik edilmesini sağlamaya gayret etmeleri amacıyla bütün halklar ve milletler için ulaşılacak ortak ideal olarak işbu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ilan eder.

Madde 1

Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.

Madde 2

Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyannamede ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir.

Bundan başka, bağımsız memleket uyruğu olsun, vesayet altında bulunan, gayri muhtar veya sair bir egemenlik kayıtlamasına tabi ülke uyruğu olsun, bir şahıs hakkında, uyruğu bulunduğu memleket veya ülkenin siyasi, hukuki veya milletlerarası statüsü bakımından hiçbir ayrılık gözetilmeyecektir.

Madde 3

Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır.

Madde 4

Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır.

Madde 5

Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz.

Madde 6

Herkes her nerede olursa olsun hukuk kişiliğinin tanınması hakkını haizdir.

Madde 7

Kanun önünde herkes eşittir ve farksız olarak kanunun eşit korumasından istifade hakkını haizdir. Herkesin işbu Beyannameye aykırı her türlü ayırdedici mualeleye karşı ve böyle bir ayırdedici muamele için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır.

Madde 8

Her şahsın kendine anayasa veya kanun ile tanınan ana haklara aykırı muamelelere karşı fiilli netice verecek şekilde milli mahkemelere müracaat hakkı vardır.

Madde 9

Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulanamaz veya sürülemez.

Madde 10

Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.

Madde 11

1. Bir suç işlemekten sanık herkes, savunması için kendisine gerekli bütün tertibatın sağlanmış bulunduğu açık bir yargılama ile kanunen suçlu olduğu tespit edilmedikçe masum sayılır.

2. Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkum edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez.

Madde 12

Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır.

Madde 13

1. Herkes herhangi bir devletin sınırları dahilinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkına haizdir.

2. Herkes, kendi memleketi de dahil, herhangi bir memleketi terketmek ve memleketine dönmek hakkına haizdir.

Madde 14

1. Herkes zulüm karşısında başka memleketlerden mülteci olarak kabulü talep etmek ve memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir.

2. Bu hak, gerçekten adi bir cürüme veya Birleşmiş Milletler prensip ve amaçlarına aykırı faaliyetlere müstenit kovuşturmalar halinde ileri sürülemez.

Madde 15

1. Her ferdin bir uyrukluk hakkı vardır.

2. Hiç kimse keyfi olarak uyrukluğundan ve uyrukluğunu değiştirmek hakkından mahrum edilemez.

Madde 16

1. Evlilik çağına varan her erkek ve kadın, ırk, uyrukluk veya din bakımından hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına haizdir. Her erkek ve kadın evlenme konusunda, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit hakları haizdir.

2. Evlenme akdi ancak müstakbel eşlerin serbest ve tam rızasıyla yapılır.

3. Aile, cemiyetin tabii ve temel unsurudur, cemiyet ve devlet tarafından korunmak hakkını haizdir.

Madde 17

1. Her şahıs tek başına veya başkalarıyla birlikte mal ve mülk sahibi olmak hakkını haizdir.

2. Hiç kimse keyfi olarak mal ve mülkünden mahrum edilemez.

Madde 18

Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir.

Madde 19

Her ferdin fikir ve fikirlerini açıklamak hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzubahis olmaksızın malümat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek veya yaymak hakkını içerir.

Madde 20

1. Her şahıs saldırısız toplanma ve dernek kurma ve derneğe katılma serbestisine maliktir.

2. Hiç kimse bir derneğe mensup olmaya zorlanamaz.

Madde 21

1. Her şahıs, doğrudan doğruya veya serbestçe seçilmiş temsilciler vasıtasıyla, memleketin kamu işleri yönetimine katılmak hakkını haizdir.

2. Her şahıs memleketin kamu hizmetlerine eşitlikle girme hakkını haizdir.

3. Halkın iradesi kamu otoritesinin esasıdır; bu irade, gizli şekilde veya serbestliği sağlayacak muadil bir usul ile cereyan edecek, genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak olan devri ve dürüst seçimlerle ifade edilir.

Madde 22

Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır.

Madde 23

1. Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.

2. Herkesin, hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.

3. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

4. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.

Madde 24

Her şahsın dinlenmeye, eğlenmeye, bilhassa çalışma müddetinin makul surette sınırlandırılmasına ve muayyen devrelerde ücretli tatillere hakkı vardır.

Madde 25

1. Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için, yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere sağlığı ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

2. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görmek hakkını haizdir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya dışında doğsunlar, aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

Madde 26

1. Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlk öğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek öğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.

2. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.

Madde 27

1. Herkes, topluluğun kültürel faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatları tatmak, ilim sahasındaki ilerleyişe iştirak etmek ve bundan faydalanmak hakkını haizdir.

2. Herkesin yarattığı, her türlü bilim, edebiyat veya sanat eserlerinden mütevellit manevi ve maddi menfaatlerin korunmasına hakkı vardır.

Madde 28

Herkesin, işbu Beyannamede derpiş edilen hak ve hürriyetlerin tam tatbikini sağlayacak bir sosyal ve milletlerarası nizama hakkı vardır.

Madde 29

1. Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak bir topluluk içinde mümkündür ve şahsın bu topluluğa karşı görevleri vardır.

2. Herkes, haklarının ve hürriyetlerinin kullanılmasında, sadece, başkalarının haklarının ve hürriyetlerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi amacıyla ve ancak demokratik bir cemiyette ahlâkın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı icaplarını yerine getirmek maksadıyla kanunla belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.

3. Bu hak ve hürriyetler hiçbir veçhile Birleşmiş Milletlerin amaç ve prensiplerine aykırı olarak kullanılamaz.

Madde 30

İşbu Beyannamenin hiçbir hükmü, herhangi bir devlete, zümreye ya da ferde, bu Beyannamede ilan olunan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyete girişme ya da eylemde bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz.

5. KAYNAKLAR

Acar Özler, Özgül - Salihoğlu, Tayfun ve Salihoğlu, Güliz (2015). "Parçacı Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının İzdüşümü: Kadıköy-Caddebostan", Editör: Mustafa Altunoğlu ve Şerife Geniş, II. Cilt. *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.* Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Alper, Yusuf (2011). (Ed.) "Sosyal Güvenlik Kavramı". *Sosyal Politika.* Bursa: Dora Yayın Dağıtım.

Altunoğlu, Mustafa ve Geniş, Şerife (2015). (Ed.) I. Cilt. "Editoryal Takdim". *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.* Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Altunoğlu, Mustafa ve Geniş, Şerife (2015). (Ed.) II. Cilt. *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi,* Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Aristoteles (2014). *Nikamakhos'a Etik.* Çev: Saffet Babür. Ankara: Bilge Su Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2000). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.* İstanbul: Alkım Yayınevi.

Aslanoğlu, Rana A (1998). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme.* Bursa: Asa Kitabevi.

Aydın, Ayhan (2015). *Düşünce Tarihi.* Ankara: Pegem Akademi.

Ayten, Asım Mustafa - Baydoğa, M. Çağlar - Seyhan, Ayten Sevim ve arkadaşları (2015). "Kent merkezine Dair Kavramsal Çerçeve", Editör: Mustafa Altunoğlu ve Şerife Geniş, II. Cilt. *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.* Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu. http//www.tdk.gov.tr.

Cahit, Talas (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Cha, En Suk (2004). "İnsan Haklarının Kültürel Ötesi Etiği". *Elli Yıllık deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları.* yayına Hazırlayanlar: İoanna Kuçuradi ve Bülent Pekel, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Çotuksöken, Betül (2001). "Avrupa, Öznenin Doğum Yeri". http://www.akademimakaleler.gov.tr/2016

Çotuksöken, Betül (2012a). *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Çotuksöken, Betül (2012b). *İnsan Hakları ve Felsefe.* İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Deveci, Cem (2004). "İnsan Haklarını Aristoteles Evrenselciliğiyle Anlamının Olanaklılığı". *İnsan Hakları.* Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker, Ankara: Felsefe Kurumu Yayınları.

Duru, Bülent ve Alkan, Ayten (2002). *20. Yüzyıl Kenti.* Ankara: İmge Kitabevi.

Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları. (2004) Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi ve Bülent Peker, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Eyüboğlu, Sabahattin (1992). "Yunus Emre Üzerine". *Yunus Emre.* Editör: Yılmaz Elmas, İstanbul: Engin Yayıncılık.

Yavlal Gedik, Nermin (2014). "İ. Kuçuradi'nin İnsan Hakları Görüşü". http://www.akademikmakaleler.gov.tr. (2015)

Göze, Ayferi (1987). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler.* İstanbul: Beta Basımevi.

Göze, Ayferi (2013). *Siyasal Düşünceler Tarihi.* İstanbul: Beta Basımevi.

Hançerlioğlu, Orhan (1995). *Düşünce Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Irmak, Suna (1992). "Yunus Emre Üzerine". *Yunus Emre.* Editör: Yılmaz Elmas, İstanbul: Engin Yayıncılık.

İnsan Hakları Danışma Kurulunun Kuruluş Görev ve İşleyişi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2003). *Resmî Gazete*, Sayı: 25298.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948). http://www.birlesmismilletler.com.gov.tr. (2016).

İspir, Eyüp G. (2013). *Kentleşme ve Konut Politikaları.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

İyi, Sevgi (2006). "Kent ve İnsan". *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.* Editör: Mustafa Altunoğlu ve Şerife Geniş, Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Kant, İmmanuel (1984). "Aydınlanma Nedir?", *Seçilmiş Yazılar.* Çeviren: Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kant, İmmanuel (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi.* Çeviri: İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu yayınları.

Karaalioğlu, Seyit Kemal (1992). "Yunus Emre Üzerine". *Yunus Emre.* Editör: Yılmaz Elmas, İstanbul: Engin Yayıncılık.

Karaman, Zeynep Toprak (1998). *Çevre Yönetimi ve Politikası.* İzmir: Anadolu Matbaacılık.

Keleş, Ruşen (1983). *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Kentleşme Şurası (2017). http://www.kentlesmesurasi.gov.tr (2017) pdf.

Koray, Meryem (2000). *Sosyal Politika.* Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Koşancı, Mustafa ve Beşirli, Hayati (2015). (Ed.) "Barınma İhtiyacından Sosyal Konuta". *I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi.* Eskişehir: Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları No: 1.

Kuçuradi, İoanna (2005). "İnsan Hakları" *Konferans.* Ankara: Ankara Barosu Eğitim Merkezi Konferansları

Kuçuradi, İoanna (2009a). "Felsefe ve İnsan Hakları". *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri,* Yayına Hazırlayan: İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2009b). *Çağın Olayları Arasında.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2011a). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2013a). *İnsan ve Değerleri.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İoanna (2013b). (Ed.) *Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant.* Ankara. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Mengüşoğlu, Takıyettin (1988). *İnsan Felsefesi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Nietzsche, Friedrich (2010). I. Cilt. *İnsanca, Pek İnsanca.* Çeviri: Cemal Atilla, İstanbul: Say Yayınları.

Platon (2013). *Menon.* Çeviri: Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayıncılık.

Platon (2015). *Devlet.* Çeviri: Selahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları XXVIII. Basım.

Rousseau, Jean Jacques (1996). *Toplum Sözleşmesi.* Çeviri: Alpagut Erenulu, Ankara: Öteki Yayıncılık.

Rousseau, Jean Jacques (5. Basım). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı.* Çeviri: Rasi Nuri Eleri, İstanbul: Say Yayıncılık.

Serter, Nur (1994). *Türkiye'nin Sosyal Yapısı.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

T.C. Anayasa (2009). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Talas, Cahit (1992). *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi.* İstanbul: Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tekeli, İlhan (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması.* Ankara: İmge Kitabevi.

Timuçin, Afşar (1992). *Düşünce Tarihi.* İstanbul: BDS Yayıncılık.

Tokol, Aysen ve Aper, Yusuf (2011). (Ed.) *Sosyal Politika.* Bursa: Dora Yayınları.

Uygun, Oktay (2014). *Demokrasi.* İstanbul: On Eki Levha Yayıncılık.

ÖZGEÇMİŞ

İstanbul Fenerbahçe Lisesini 1996 yılında bitirdi, Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nü 2000 yılında bitirdikten sonra 1996 ve 2000 yılları arasında Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimini tamamladı. 2017 yılında Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansını bitirdi.